

BODA GYÖRGY

A tőke és munka részarányai Magyarországon

Magyarországon 1960 és 2023 között a munka részesedése a bruttó hozzáadott értékből egy korábbi, fenntarthatatlanul magas részarányról a fejlett országok munkarészarányainál alacsonyabb szintre csökkent. Ez a folyamat a multinacionális tőke számára nem korlát, míg a nemzeti termelési tényezők fejlődését hátráltatja. A csökkenő vásárlóerő lassítja a tőke felhalmozását, és ugyancsak lassítja a munkának a fejlődését is. A folyamat jelentős katalizátora és korrekciójának gátja a Kelet-Európában kialakult sajátos kapitalizmusváltozat, amelynek meghaladása többek között az optimális tőke–munka osztozkodásnak is feltétele.*

Journal of Economic Literature (JEL) kód: J08, J24, J31, J52.

Bevezetés

A közgazdaság-tudományban általánosan elfogadott, hogy a két legfontosabb termelési tényező a tőke és a munka. Arról már nagy vita folyik, hogy a 21. században mi a tőke, és mi a munka. Ezek a fogalmak egyszerűbbnek tűntek a 19. és a 20. század nagy részében, mára azonban már jelentősen differenciálódtak. Tőkén már nemcsak az anyagi tőkét, hanem az immateriális tőkét is értjük. A munka is differenciálódott, és nem beszélhetünk a 19. századihoz hasonló, egységes munkásosztályról sem (Szalai [2024]). Ennek ellenére a tőke–munka kapcsolat fennmaradt. A létező kapitalizmusváltozatokban jelentős tömegek munkából élnek, egy szűkebb réteg pedig a tőke forgatásából. Számottevő az úgynevezett vegyes jövedelemből élők aránya, akiknek a saját tőkéjük forgatásához a saját munkájukat is hozzá

* A szerző köszönettel tartozik a Magyar Közgazdasági Társaság Munkaügyi Szakosztályának és személy szerint *Bagó Józsefnek*, a szakosztály vezetőjének a tanulmány összeállításában nyújtott segítségéért.

A tanulmányunkhoz kapcsolódó háttéradoatok és számításaink részletesebb eredményei a Közgazdaság Szemle internetes felületén található *online Függelékben* érhetők el (<https://ojs.mtak.hu/index.php/kszemle/article/view/18421>).

kell adniuk, de mindenki, aki ebben a létformában él, tudja, hogy jövedelme vagy a saját munkájából, vagy a saját tőkéjének forgatásából keletkezik. A tőke–munka kapcsolat tehát tartósan fennmaradt.

Harmincöt évvel a rendszerváltás után érdemes megvizsgálni, hogy a társadalom miként osztja fel jövedelmeit a két alapvető termelési tényező, a tőke és a munka között. Egy kapitalista társadalomban ez az egyik legfontosabb, de egyben a legbonyolultabb kérdés. Fontos, hogy róla minél pontosabb képpel rendelkezünk, és azt ne bízzuk a spontán folyamatokra. Odafigyelés nélkül ez az osztozkodás negatív irányba torzulhat. Könnyen vezethet a társadalmi béke megrendüléséhez.

Több szerző jelzi, hogy ez az osztozkodás nem mérhető könnyen (például Erdős [2017], Mellár [2018] és részben Kónya és szerzőtársai [2021]), azonban egy alapos tényfeltárássra mindenképpen szükség van, különösen akkor, amikor társadalmi problémáink eredményesebb kezelésében a tudástársadalomra való átállás a feladat, ami mindkét termelési tényező tudatos fejlesztését követeli meg. Egy részlegesen pontos kép is jobb, mint egy holisztikus összkép nélküli sodródás.

A tudományos előzményekről

A tőke és a munka közötti megoszlás a közgazdaságtan egyik alapvető kérdése. Évszázadok óta foglalkoztatja a közgazdászokat. Közülük leginkább Ricardo, Marx, Kuznets és Piketty munkásságát kell kiemelni. A téma napjainkban legszínvonalasabb képviselője, Thomas Piketty a következőképpen foglalta össze a folyamatosan változó tőke–munka kapcsolat jelenlegi állását:

„A tőke hozama [...] jóval meghaladja a növekedési ütemet. Konkrétan ez azt jelenti, hogy a múltban felhalmozott vagyonok a gazdaság növekedésénél sokkal gyorsabban tőkésednek [...] Ha a tőke hozama tartósan meghaladja a kibocsátás és a jövedelem növekedését [...], a kapitalizmus automatikusan olyan önkényes és fenntarthatatlan egyenlőtlenségeket teremt, amelyek aláássák a demokratikus társadalmak alapját képző meritokratikus értékeket.” (Piketty [2013/2015] 11. o.)

Ez a megállapítás nagy vitát váltott ki mind a nemzetközi, mind a hazai közvéleményben, de leginkább annak a Piketty-féle megoldási javaslatnak volt nagy visszhangja, amely a növekvő jövedelmi egyenlőtlenségeket a nagy vagyonok megadóztatásával kívánta orvosolni. E miatt a javaslat miatt – véleményem szerint – a vita kevésbé az alapvető problematikára koncentrált.

Magyar szempontból a Piketty által felvetett kérdések közül sokkal fontosabbak a következők:

„A vagyon elosztásának dinamikája erőteljes mechanizmusokat rejt, amelyek hatására hol a konvergencia, hol pedig a divergencia folyamata erősödik fel. [...] [A konvergencia irányába ható folyamatok] közül a legnagyobb ereje a tudás terjedésének és az oktatásba, képzésbe fektetett befektetéseknek van. [...] Az ismeretek és a készségek terjedése az a központi mechanizmus, ami egyszerre vezet a termelékenység növeléséhez és az egyenlőtlenségek csökkenéséhez. [...] a termelési eljárások fejlődése a történelem

során egyre inkább olyan irányba halad, amelyben felértékelődik a foglalkoztatottak szakképzettsége, így a munkára eső rész tendenciaszerűen növekszik, és ezzel a tőkére eső rész csökken. [...] Ily módon az egyenlőtlenségek alapja is sokkal inkább az érdem lesz. [...] Nyilvánvaló, hogy ha elmaradnak a megfelelő szintű befektetések a képzésbe, az teljes társadalmi csoportokat akadályozhat meg abban, hogy részesüljenek a gazdasági növekedés áldásaiból.” (Uo. 32–34. o.)

Mivel Piketty elsősorban a meritokratizmus gyengülésétől tart, könyvében a divergencia irányába ható nagyon is potens erőkre helyezi a hangsúlyt.

„Melyek ezek az erők? Egyrészt gyorsan megtörténhet, hogy a legmagasabb jövedelmű csoportok elkülönülnek a társadalom többi részétől. [...] Ennél fontosabbak azok az erők, amelyeket a vagyon felhalmozásának és koncentrációjának folyamata hoz létre olyan körülmények között, amikor a növekedés gyenge, a tőke hozama pedig magas. [...] A divergenciát előidéző legfontosabb tényező: $r > g$. [...] Amikor a tőke hozama jelentős mértékben meghaladja a gazdasági növekedés ütemét [...], akkor a múltban felhalmozott vagyon automatikusan gyorsabban fog növekedni, mint ahogy a kibocsátás és a jövedelmek növekednek. Ahhoz, hogy a tőkénk a gazdaság egészénél gyorsabban növekedjen, az örökösöknek csak annyit kell tenniük, hogy a tőkejövedelmeik egy biztos részét megtakarítják.” (Uo. 34–38. o.)

Magyarán, kevésbé lesz szükség innovációra, teremtő-termelő tevékenységre, meritokratizmusra, illetve társadalmi igazságosságra.

Piketty könyve nagy nemzetközi visszhangot keltett. A válaszként megfogalmazott színvonalasabb kritikák általában elismerik a felvetés jogosságát, és érdemesnek tartják annak mélyebb elemzését. Többen vitatják azonban prediktív erejét, és a jelenség helyes értelmezéséhez további összefüggések bekapcsolását tartják szükségesnek. A tartós eltérést többen a globalizálódás számlájára írják, nem pedig a kapitalizmuséra. Továbbá sokan hisznek a kapitalizmus azon képességében, hogy egyensúlyi fejlődést teremtsen. Szerintük a történelem azt mutatja, hogy a munkaerő részesedése a jövedelemből csak egy kicsit változott – hullámvölgyekkel – a kapitalizmus 300 éve alatt, és a kapitalizmusnak alapvető tendenciája az összes jövedelem emelése (WEA [2014], *Dubay–Furth* [2014]).

A Piketty-kritikáknak csak viszonylag kis része foglalkozik az $r > g$ egyenlőtlenséggel, mint ahogy erre a magyar kritikák zöme sem tér ki. A hangsúlyosabb tanulmányok azt vitatják, hogy mi a relevanciája Piketty kérdésének a kapitalizmus egészére. *Kornai* [2015], *Palánkai* [2016], *Csaba* [2018], [2021], [2023] és mások a nemzetközi bírálatok azon áramlatához sorolhatók, akik a kapitalizmus átfogóbb, reálisabb értelmezését kérik számon Pikettyen, kritizálják a következtetéseit – és különösen az adózási javaslatait –, de a tőke–munka konkrét viszonyával mélyebben nem foglalkoznak. Kornai például a Piketty-féle egyenlőtlenséggel való foglalkozásról explicit lemondott, noha fontosnak tartotta (*Kornai* [2015] 935–936. o.). A tudástársadalom kibontakozásával kapcsolatos kérdésekkel a hazai vitákban kevesebbet foglalkoztak, és különösen a feltárásukhoz szükséges statisztikai munka volt szegényes. Pedig ez az egyik legnagyobb érdeme Pikettynek. Ez a vita magyar szempontból a kevésbé releváns kérdések irányába mozdult el.

A hazai bírálók közül kivétel *Szelényi* [2015] és *Szelényi–Mihályi* [2019], akik az $r > g$ egyenlőtlenséggel kapcsolatban feltesznek egy kérdést, nevezetesen azt, hogy az r mennyiben az újratermelésből kivont járadék vagy abba visszafektetett profit. Szerintük r minél nagyobb mértékben újrabefektetésre kerülő profit, annál kevésbé jelent problémát Piketty-egyenlőtlensége.¹ Magának az r -nek a mérésével azonban ők sem foglalkoznak.²

A magyar közgazdászok egy másik csoportja – az előbb említettektől eltérően és Pikettytől függetlenül – konkrétan elemzi a romló tőke–munka arányt. *Oblath* [2014], *Artner* [2014], *Kónya és szerzőtársai* [2021], *Dedák* [2022], *Mellár* [2018] középtávon vizsgálják a tendenciákat, és Artner Annamária kivételével többnyire csak szűkebb szempontok szerint elemzik azt. A kapitalizmus egészére vonatkozó kritikára csak Artner vállalkozik. Ezek a tanulmányok fontosak a későbbi elemzés szempontjából, és ezért még visszatérek rájuk. Nem kerülhető meg ugyanis az az alapkérdés, amelyet Piketty feltesz, hogy jó-e az a társadalomnak, ha a tőke–munka kapcsolat tartósan romlik a munka kárára.

Nagyon hasznos az a vita, amely Simon Kuznets munkássága eredményeként bontakozott ki (*Kuznets* [1955]). Kuznets szerint a tőke–munka arányában kezdetben a munka részesedése csökkent a vidéki lakosság nagyvárosokba való beáramlása, a halandósági ráta csökkenése és a népesség növekedése miatt. Később azonban a munka részesedése növekedésnek indult, mivel a nagyvárosokba való beáramlás csökkent, a lakosság száma alacsonyabb születési arányszám mellett stabilizálódott, a munka javadalmazása az iparosítás miatt megnőtt, és a tőke jövedelmezősége több ok miatt csökkent.

Kuznets szerint a tőke–munka részarány kiegyenlítődése a tőkének és a munkának mint termelési tényezőknél a kiegyensúlyozott fejlődésére vezethető vissza. A fejletlen országokban a két tényező egyenlőtlen fejlődése miatt ez a folyamat megakad, valamint a pozitív irányú korrekciókhoz nincs meg a kontrollált piactudományrendszer. A meghatározó azonban a két termelési tényező fejlődése.

Érdemben foglalkozik a kérdéssel *Allen* [2009], melyben a tőke–munka arány alakulását elemzi a 19. században.

„A 19. század első felében a reálbér stagnált, miközben az egy dolgozóra jutó kibocsátás bővült. A profitráta megduplázódott, és a profit aránya a nemzeti jövedelemben a munka és a föld rovására bővült.” (*Allen* [2009] 418. o.)

Ezt illusztrálja az 1. ábra. Ezt a periódust hívja *Allen* [2009] Engels-féle szünetnek. Később azonban ez a helyzet változott.

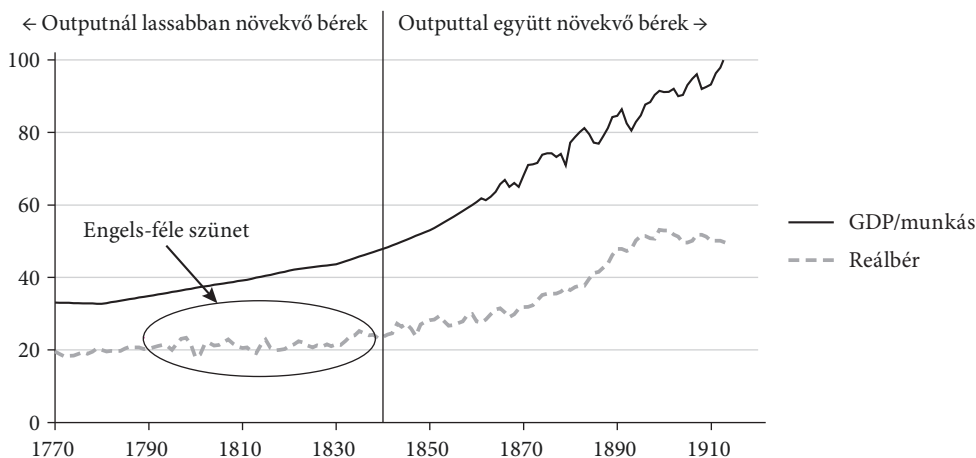
¹ „Az $r > g$ képlet szerintem csak akkor értelmezhető, ha r nem tőkejövedelem, hanem új értéket/vagyont nem termelő járadék. A tőkés termelés mindaddig folytatódhat (bár nem konfliktusmentesen), amíg a profitot visszaforgatják a termelésbe, de a tőkés újratermelés érdekében előbb-utóbb mindenképpen meg kell akadályozni, hogy r (járadékként) elszívja a gazdasági növekedés potenciálját egy egyre kisebb létszámú »járadékos osztály« vagy oligarchia javára. Ez a patrimonialis kapitalizmus kialakulásához vezetne.” (*Szelényi–Mihályi* [2019] 195. o.)

² Új gondolatokat felvetve bekapcsolódik még a vitába Medvegyev Péter, gyakorlati számításokat azonban ő sem végez (*Medvegyev* [2015]).

„A 19. század közepe után a reálbérek a termelékenységgel összhangban növekedni kezdtek, és a profitráta és a faktorok részesedése stabilizálódott. [...] A 19. század közepe után a felhalmozás felzárkózott a technológia követelményeihez, és a bérek a termelékenységgel összhangban emelkedtek.” (Uo. 418. o.)

1. ábra

A brit ipari forradalom két fázisa

Forrás: Allen [2009].

Magyarországi szempontból nézve több olyan kérdés is felmerül, amelyre nem ártott volna a Piketty-vita során kitérni. Ilyen a Piketty-kép átfogóbb kiegészítése a magyar és más nemzetközi adatokkal. Piketty főleg adatproblémák miatt csak a legfejlettebb országok megfelelő idősorait állította össze. Ezért a Magyarországra vonatkozó információkat magunknak kell összerakni, ha helyzetünket a generális összképen belül pontosabban szeretnénk látni. Erre amiatt is szükség van, mert a Kuznets-féle fejlettségi csoportosítás a mai magyar folyamatok elemzéséhez nem biztosít megfelelő háttérrel. Ezt nekünk kell kidolgozni!

Van azonban még egy feladat. Legyengülnek állításaink, ha a Piketty-vita hazai hozzászólóinak példáját követve csak általában beszélünk a kapitalizmusról.

„A kommunizmus–kapitalizmus dichotómia legnagyobb hátránya – írja Pogátsa Zoltán –, hogy elfed egy sokkal hasznosabb elemzési, kategorizálási lehetőséget, azt, amit egy ideje a politikai gazdaságtan »kapitalizmus válfajai« kutatási programként ismer. [...] Kelet-Európában meglehetősen homályos ismeretekkel rendelkezik a véleményformáló értelmiség a kapitalizmusnak ezen különböző válfajairól, ezért még mindig hajlamos a kapitalizmusról mint általános fogalomról beszélni...” (Pogátsa [2016] 16. o.)

Munkatársaimmal magam is erre a következtetésre jutottam, és korábbi publikációinkban már következetesen a kapitalizmusvariációk szempontjai szerint elemeztük a kelet-európai országok fejlődését (Boda és szerzőtársai [2024]). A kapitalizmusváltozatok szerinti elemzést Kornai János és Csaba László is fontosnak tartja (Kornai [2015] 935. o., Csaba [2021]).

A kapitalizmus túl elterjedt ahhoz, hogy mindenütt egyetlen változatként működjön. Különbösen is itt az idő, hogy a vezető értelmiség ne csak a kapitalizmus természetéről folytatott általános vitákba temetkezzen, hanem jobban koncentráljon napjaink valóságára a társadalmi jólétet és a gazdasági versenyképességet nem feltétlenül a leginkább eredményes módon elősegítő kapitalizmusváltozatunk korszerűsítése érdekében. Ezért a tőke–munka arány kvantitatív elemzését ezen kapitalizmusvariáció-szemponatokkal kiegészítve kell elkészíteni.

A kapitalizmusváltozatok kutatói számos kapitalizmusváltozatot azonosítottak.³ Ezek közül a kvantitatív elemzéseink megszervezéséhez öt fontos archetípust emelek ki *Hall–Soskice* [2001], *Schneider–Soskice* [2009], *Nölke–Vliegenthart* [2009], *Nölke és szerzőtársai* [2015] és [2020] alapján. Ezek a következők:

1. liberális piacgazdaságok (*Liberal Market Economy, LME*), például az Egyesült Államok és az Egyesült Királyság;
2. korporatív piacgazdaságok (*Corporate Market Economy, CME*), például Németország és Ausztria;
3. függő piacgazdaságok (*Dependent Market Economy, DME*), például a visegrádi országok;
4. az állam által átítatott piacgazdaságok (*State Permeated Market Economy, SME*), így Kína, India és Brazília állam által irányított piacgazdaság-modellje; és
5. hierarchikus piacgazdaságok (*Hierarchical Market Economy, HME*), a dél-amerikai országok gazdasági modellje.

A kapitalizmusváltozatok száma robbanásszerűen megnő, ha olyan összefoglaló munkákra is támaszkodunk, mint *Baldwin* [2016] és *Wallerstein* [2010], *Kapás* [2013] és *Farkas* [2015]. Ezek a tanulmányok – különösen *Kapás* [2013] – további, a fentiekől számos ponton eltérő, de azokkal sok helyen átfedő csoportosításokat tártak fel a kapitalizmusvariációk szakirodalmában, behozták a szempontok közé az egyes kapitalizmusváltozatok közötti minősítést stb. Ezt az utat nem akartam folytatni. Inkább a bécsi nemzetközi gazdaságkutató intézet (*The Vienna Institute for International Economic Studies, WIIW*) szakembereinek útját követtem, akik egy Kelet-Európa-centrikus leegyszerűsítésre törekedtek, és gondolkodásuk középpontjába egy Kelet-Európa számára releváns növekedési modellt állítottak fel (*Griveson és szerzőtársai* [2021]).⁴

Mindezen túl a kvantitatív elemzés országcsoportosításait a statisztikai adatok rendelkezésre állása is befolyásolta. Legszélesebb körben az OECD-országok adataira támaszkodhatunk. Ennél szűkebb körű, de jóval minőségibb az Eurostat adatköre. A legrészletesebb adatokat csak Magyarországra tudtam összegyűjteni.

E szempontok mérlegelése alapján a kvantitatív nemzetközi összehasonlítás a következő országcsoportokra épül (minden országcsoportnál megjelöltem a rendelkezésre álló legjobb statisztikai adatforrást):

³ Evés közben megjön az étvágy. *Farkas* [2015] szerint a kapitalizmusvariációk gombaszerűen szaporodnak. Számos változattal kísérletezik a már említett Pogátsa-könyv is.

⁴ Ezt a fejlődési modellt később részletesen bemutatom.

1. CME országok – korporatív piacgazdaságok (Belgium, Dánia, Finnország, Hollandia, Németország, Svédország) az Eurostat-adatkör alapján,
2. V4-országok – visegrádi függő piacgazdaságok (Csehország, Szlovákia, Lengyelország és Magyarország) az Eurostat-adatkör alapján,
3. LME országok – liberális piacgazdaságok (Ausztrália, Kanada, Egyesült Államok és az Egyesült Királyság); az OECD-adatkör alapján,
4. HME országok – dél-amerikai hierarchikus piacgazdaságok (Brazília, Mexikó) az OECD-adatkör alapján,⁵
5. MEDI – mediterrán országcsoport (Franciaország, Görögországot, Spanyolország, Olaszország, Portugália) az Eurostat-adatkör alapján,
6. KEU – kelet-európai országcsoport (Bulgária, Horvátország, Szerbia, Románia) az Eurostat-adatkör alapján,
7. Pacific országcsoport (Japán, Kína, Korea) az OECD-adatkör alapján.

Az 5–7. országcsoportok nem kapitalizmusvariációk, de a világgazdasági összkép kialakításához szükséges országcsoportok.

Ez a csoportosítás kompromisszumok eredménye. Legkidolgozottabbak az 1. és a 2. csoport adatai. Magyarországot elhelyezi egy nemzetközi térképen, de lehetővé teszi, hogy fejlődését mind a kapitalizmusvariációja, mind a fejlődési modellje szerint végig gondoljuk.

A tanulmány szerkezete a következő: először Pikettyhez igazodva részletesen megvizsgálom a tőke- és munkajövedelmek arányának alakulását Magyarországon a lehető leghosszabb távon. Ezt követően a magyarországi méréseket nemzetközi összehasonlításba helyezem. Végül az eredmények alapján következtetéseket fogalmazok meg a tőke–munka arány hosszú távú alakulásáról.

A tőke–munka arány változása Magyarországon

A kvantitatív vizsgálatok során a Piketty-mérések magyar és kelet-európai elvégzésére törekedtem. Utánajárást igényelt Piketty módszertanának értelmezése. Könyvében, amelyet áthat a törekvés a minél nagyobb közérthetőségre, kerüli a módszertani leírásokat. Az r és a g tartalmát a könyve 6.1–6.2. ábráinak lábjegyzetében adta meg, amely egy honlapra mutat (*Piketty* [2013/2015] 216–217. o.). Ennek alapján találtam egy Pikettyhez köthető élő honlapot: World Inequality Database,⁶ ahol megtalálható a szükséges módszertani dokumentáció (World Inequality Lab).⁷

⁵ Brazília a korábbiakban az SME gazdaságok közé is besorolódott, ezt a kategóriát azonban az országcsoportok kialakításánál nem használtam, mivel az SME kondíciók Magyarországra nem relevánsak.

⁶ <https://wid.world/>.

⁷ Distributional National Accounts Guidelines, Methods and Concepts used in the World Inequality Database, 2024. február 24. <https://wid.world/document/distributional-national-accounts-guidelines-2020-concepts-and-methods-used-in-the-world-inequality-database/>.

Ezek alapján Piketty részarányképlete a nemzetgazdasági mérlegrendszer kategóriáival a következő:

$$A \text{ munkaerő részesedése} = (\text{tisztá munkajövedelem} + a \text{ vegyes jövedelem } 70 \text{ százaléka}) / (\text{nemzeti jövedelem} - \text{termékadók}). \quad (1)$$

Ennek komplementere a Piketty-féle tőkejövedelmi részarány.

A képlet az alapvető statisztikai nehézségeket egy huszárvágással igyekszik megoldani. Az alapprobléma ugyanis az, hogy a statisztikai hivatalok nem tudják a keletkezett jövedelmeket egyértelműen felosztani munkajövedelmekre, illetve tőkejövedelmekre. Nem jelentéktelen azon termelők köre, akik saját tőkájükkal saját maguk számára dolgoznak, és ezért egyszerre realizálnak tőkejövedelmet és munkajövedelmet. Ennek felosztása nem megoldott. Így a statisztikai hivatalok a tisztán munkabérből élők tisztá munkajövedelmén túl csak vegyes jövedelmeket mérnek.

Az Eurostat igyekezett kezelni ezt a problémát, amennyiben a vegyes jövedelmek egy részét átcsoportosította a tisztá munkajövedelmekhez. Ez alapján az Eurostat a munkaerő-részarányt a következőképpen határozza meg:

$$A \text{ munkaerő részesedése} = (\text{tisztá munkajövedelem} + a \text{ vegyes jövedelemből az Eurostat által átcsoportosított rész}) / (\text{nemzeti jövedelem} - \text{termékadók}). \quad (2)$$

Ennek komplementere az Eurostat tőkejövedelmi részaránya.

Ha az OECD vagy az ENSZ minden országra elvégezte volna ezeket a számításokat, akkor az Eurostat módszertanát választottuk volna, de mivel ez olyan fontos országokra nem készült el, mint az Egyesült Államok, Egyesült Királyság vagy például Svájc, egy harmadik, úgynevezett *tisztá munkajövedelem-részarányt* is számítani kellett:

$$A \text{ munkaerő részesedése} = \text{tisztá munkajövedelem} / (\text{nemzeti jövedelem} - \text{termékadók}). \quad (3)$$

Ennek komplementere a tisztá jövedelmi tőke részaránya.

Ezen munkarészarány-mérések módszertanát foglalja össze az *1. táblázat* számpéldája. Valóságos nagyságrendjeiket későbbi táblázatokban mutatom be.

Az *1. táblázat* számpéldája szerint – a wid.world honlappal összhangban – a legmagasabb a Piketty-féle munkaerő-részarány, ennél alacsonyabb a Eurostat munkaerő-részaránya, és legalacsonyabb a tisztá munkaerő-jövedelem részaránya. Számos fontos országra csak ezt a legutóbbi részarányt lehetett számítani a nemzeti számlák OECD-adatbázisa alapján. Fontos, hogy a munkarészarány-mutatók mozgását alapvetően a tisztá munkajövedelem változásai határozzák meg. Ezért ennek elemzése már önmagában is sokat mond a munkarészarányok változásáról. Sajnos nincs egyértelmű munkarészarány. Paradox módon a munkarészarány változása egyértelműbb.⁸

⁸ A tőke–munka részarány mérési problémáit nagyon alaposan körbejárja a *Kónya és szerzőtársai* [2021] tanulmány. A szerzők elismerik, hogy minél finomabb módszertannal dolgozunk, annál keményebb adatkorlátokba ütközünk, és annál kisebb egy átfogóbb nemzetközi összehasonlítás lehetősége. Ezért az egyszerűbb módszertani megoldások mellett döntöttem, de az idézett tanulmány alapján úgy látom, hogy a fő tendenciákat illetően a megválasztott mutatókkal helyes eredményekre lehet jutni.

1. táblázat

A tanulmányban használt munkarészarány-mutatók

Módszer	Hozzáadott érték	Munkavállalói jövedelmek	Bruttó profit és vegyes jövedelem		Vegyes jövedelemből munka-jövedelem	Munkajövedelmek (6)	Munkarészeseződése (százalék) (6)/(1)
	(1)	(2)	(3)	ebben (1)–(2) a munka-jövedelem aránya (4)	(5) (3) × (4)	(2) + (5)	(6)/(1)
BÁZISIDŐSZAK							
Piketty	100,0	50,0	50,0	0,7	35,0	85,0	85
Eurostat	100,0	50,0	50,0	0,3	15,0	65,0	65
OECD	100,0	50,0	50,0	0,0	0,0	50,0	50
TÁRGYIDŐSZAK							
Piketty	100,0	45,0	55,0	0,7	38,5	83,5	84
Eurostat	100,0	45,0	55,0	0,3	16,5	61,5	62
OECD	100,0	45,0	55,0	0,0	0,0	45,0	45

Forrás: saját szerkesztés.

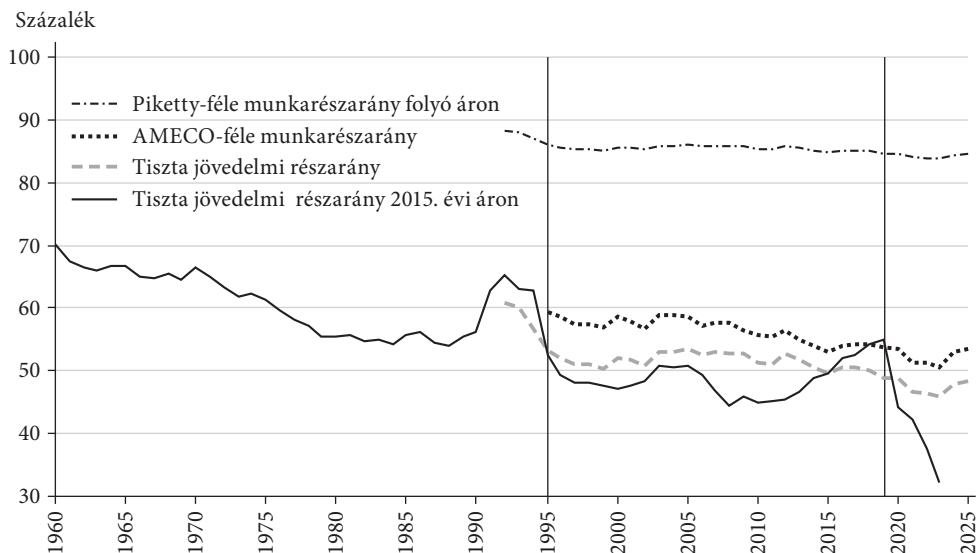
AZ OECD-adatkör gyakorlatilag minden országcsoportra rendelkezésre áll. Az Eurostat-adatkör csak az európai uniós országokra. A Piketty-féle számítások pedig minden országcsoportra elvégezhetők.

A magyarországi munkarészarányokat, amelyek hosszú távon csökkenők, a 2. ábrán láthatjuk. Itt a tiszta jövedelmi részarányt két változatban számoltam ki. A rövidebbet az Eurostat folyó áras adatai alapján becsültem, a hosszabbat pedig a KSH 1960-ig visszamenő egy főre jutó reálbérindex- és GDP volumenindex-idősora alapján számítottam. Az ábrán két függőleges vonallal feltüntettem azt az időtartományt, amelyet az *Artnér* [2014], *Dedák* [2022], *Kónya és szerzőtársai* [2021], *Mellár* [2018] és *Oblath* [2014] elemzések vizsgálták. Csak ezt vizsgálhatták, mert a rendszerváltó országok statisztikai hivatalai feladták az 1995 előtti múltnak a hozzáigazítását a rendszerváltás után kialakuló valósághoz. A 2. ábrán rekonstruáltam egy ilyen múltat, amelyhez képest a bérhányad csökkenése 1995 és 2020 között némileg lelassult. A vizsgált tendencia jobban látható a vizsgálati időhorizont kiterjesztésével a múltra és a jövőre. Ezzel a számítással Pikettyt követtem, akinek nagy érdeme, hogy vállalta az időhorizont megnövelésével járó kemény statisztikai munkát. Az elemzés időbeli továbbvitele pedig azért fontos, mert a 2019-es év után a reálbérben is romlani kezdett a 2000-es években stabilizálódni látszó bérhányad.

A 2. ábrán látható részarányokat vezeti le részletesen az *online Függelék F1. táblázata*, amelynek összeállításához *Kuznets* [1955] fogalmazta meg az alapötletet. Ha csak a tőkének van hozama – írja –, akkor a tőke–munka aránynak végletesen el kellene tolnia a tőke javára. A valóságban ez azért nem következik be, mert

2. ábra

Munkarésarányok – Magyarország (százalék)

Forrás: KSH-honlap, valamint az Eurostat adatbázisa, az AMECO adatbázis.

a folyamatban a munka folyamatosan felértékelődik, ami úgy hat, mintha a munkának is lenne hozama. Példaként az iparosítás strukturális átalakulását említi meg, amelynek során a munka átáramlott a mezőgazdaságból az iparba, de ott a termelékenysége növekedésével nagyobb értékűvé vált, és emiatt magasabb javadalmazásban részesült. Ahogy a tőke részarányát a felhalmozott tőke és hozamának a szorzata határozza meg, úgy a munka részarányát is a munkások száma és javadalmazásuk szorzata alakítja ki. Ezért a tőke–munka arányt döntően az határozza meg, hogy miként nőnek a tőkevolumen \times tőkehozam, illetve a munkavolumen \times munkáhozam értékek. Ezek összegének a hozzáadott értékkel kell egyenlőnek lennie.

A csökkenő munkarésarányok magyarázatára *Kuznets* [1955] és *Mellár* [2018] eljárása alapján alakítottam ki egy elemző algoritmust a statisztikai adatok rendelkezésre állásának függvényében. A munka részarányának itt bemutatott modellszerű levezetése a nemzetgazdasági mérlegrendszer elszámolási azonosságaiából kialakított összefüggésekre épül.

Az *online Függelék F1. táblázata* négy blokkból áll. Az első blokk a munkavállalói jövedelmeket vezeti le, a második a tőkejövedelmeket, a harmadik kiszámítja a tőke–munka részarányokat, míg a negyedik az osztozkodás eredményességének megítéléséhez szolgáltat hatékonysági adatokat. Az utolsó oszlop évi átlagos növekedési ütemeket tartalmaz.

A munkavállalói jövedelmek 1995 és 2003 közötti változásának levezetése:

1. Magyarországon az egy fő által átlagosan ledolgozott éves munkaidő átlagosan évi fél százalékkal csökken: évi 1948 órától 1676 órára, ami összesen 14 százalékos csökkenést jelent.

2. A nemzeti számlák rendszerében nyilvántartott foglalkoztatottak száma⁹ viszont 22 százalékkal nőtt, 3,9 milliőről 4,8 millióra.

3. A két változás együtt a ledolgozott munkaórák mintegy 5 százalékos növekedéséhez vezetett.

4. Ebben az időszakban a munkaerő-állomány átlagos fejlettségi szintje jelentősen megnőtt. Ez évi 9 százalékkal növelte az egy munkavállalóra jutó kompenzáció értékét, ami folyó áron több mint a tízszeresére nőtt.

5. A növekvő munkaidőalap és a növekvő munkavállalói kompenzáció együtt a munka tiszta jövedelmét ugyancsak évi 9 százalékkal növelte. Ez szintén tízszeres növekedés.

6. Az Eurostat a munkának az elsődlegesen mért tiszta jövedelméhez a vegyes jövedelmekből átlagosan 10 százalékot átcsoportosított. Így az Eurostat szerinti tiszta jövedelem még nagyobb mértékben nőtt.

7. A Piketty-féle tiszta jövedelem további átcsoportosításokat hozott, amelyekkel a Piketty-féle tiszta jövedelem az időszak végére már tizenkétszerese volt az 1995. évi értéknek.

Így alakultak ki tehát a munkajövedelmek, amelyek átlagosan 9-9,5 százalékkal nőttek évente. Most nézzük meg a tőkejövedelmek alakulását. Mivel a tőkések számát nem ismerjük, itt más levezetést kellett kialakítani.

8. A munka termelékenységének növelése érdekében a munkát eszközökkel kell ellátni, és ehhez a tőkének eszközöket kell felhalmoznia, amelyek növekedését a nettó tőkeállomány növekedésével mérjük.¹⁰ Ennek állománya a vizsgált időszakban átlagosan évi 3 százalékkal, összességében 124 százalékkal nőtt.

9. A tőkét viszont csak akkor fektetik be, ha profitot hoz. Ennek nagyságát a tőke-jövedelem/nettó tőkeállomány hányadossal mérjük. Ez a Piketty-módszertan esetében 2–11 százalék, az Eurostat-módszertan alkalmazásakor átlagosan 5–32 százalék, illetve a tiszta jövedelmi profit, azaz a vegyes jövedelmek esetén 5–35 százalék volt. Mint látjuk, a profitráták a vizsgált időszakban ugyancsak jelentősen, évi átlagban 7 százalékkal növekedtek.

10. A tőkejövedelem az előző pont alapján a nettó tőkeállomány és a profitráták szorzata. Mivel a vizsgált időszakban mind a nettó tőkeállomány,¹¹ mind a profitráták nőttek, a tőkejövedelmek is jelentősen nőttek, és a folyó áras, évi átlagban 10 százalékos növekedésük jelentősen meghaladta a munkajövedelmek növekedését. Ez a növekedés a vegyes jövedelmek esetén 1400 százalék, az Eurostat-módszertannal számolt tőkejövedelmek esetén 1500 százalék, valamint a Piketty-módszertan esetén ugyancsak 1400 százalék.

⁹ Ez egy több szempontból is vitatható adat. A tényleges foglalkoztatás aligha több 4,4 millió főnél. Egyelőre azonban nem változtattam rajta.

¹⁰ Az lenne az igazán helyes, ha itt egy tudástőkével is kiegészített tőkevolumen-növekedést mérnénk, és azt változatlan áron értelmeznénk. Erre azonban most ennek roppant munkaterhe miatt nem vállalkozhattam.

¹¹ Fontos, hogy ez egy *stock* (állományi) adat, amely sokkal magasabb színvonalú, mint bármely jövedelmi *flow*.

Mivel a tőkejövedelmek gyorsabban nőttek, mint a munkajövedelmek, a munka részaránya a hozzáadott értékben csökkent.

Amint azt a levezetés során láttuk, a vizsgált időszakban mind a tőke, mind a munka fejlődött. Egyensúlyi fejlődés esetén ennek egy hatékony aggregált fejlődésben kell lecsapódnia. A hatékonysági blokk elemzése azonban aggodalmakra ad okot.

– A rendszerváltás során kibontakozott inflációt sikerült letörni, de a 2015-ös mélypont után ez újra jelentős növekedésnek indult.

– A tőke–munka arány romlása még lehetővé tette a reáljövedelmek növekedését, de azt alacsony tartományba szorította.

– A legnagyobb baj azonban a termelékenység alacsony növekedési üteme, amelyet a reáljövedelmek 96 százalékos korrelációval követnek, tehát ugyancsak alacsony növekedési üteműek.

Társadalmi szempontból az is nem hatékony felhasználására utal, hogy a közelmúlt éveiben ismét gyorsult az infláció, és a hazai reáljövedelmek alacsonyabb ütemben növekedtek, aminek közvetett hatása a munkajövedelmeknél gyorsabban növekvő tőkenyeresség. Ezt megerősíti az utolsó évek reálkereseti és reálbér-statisztikáinak elemzése, amely még ennél is komolyabb fenntarthatósági problémákra utal.¹² Jó lenne, ha a tőkejövedelmeket megvizsgálhatnánk a *Szelényi–Mihályi* [2019] felvétel tükrében, nevezetesen, hogy azokból mennyi a visszaforgatható profit, illetve a tőkebefektetések körforgásából kivont járadék. Ehhez azonban nem rendelkezünk adatokkal. A hatékonysági elemzés arra utal, hogy ha el tudnánk végezni a vizsgálatokat, akkor valószínűleg nem kapnánk kedvező eredményt.

A tőke–munka arány nemzetközi összehasonlításban

Egy olyan nemzetközi összehasonlítás, amely a kapitalizmusváltozatok szerinti elemzést is célul tűzi ki, nem végezhető el értékítéletek nélkül. Az azonosított kapitalizmusvariációk közül Magyarország számára a korporatív (CME) piacgazdaságok által képviselt utat tartom a leginkább járhatónak. A liberális (LME) piacgazdaságok társadalmi berendezkedése ugyan hatékony, de Magyarország számára nem realitás. Egy olyan gazdaság, amelynek jelentős történelmi lemaradást kell leküzdenie, nem nélkülözheti a hatékony állami beavatkozást és a társadalmi szerveződés közösségi formáit. Emiatt a megoldásokat inkább a CME országok modelljének segítségével találhatjuk meg.

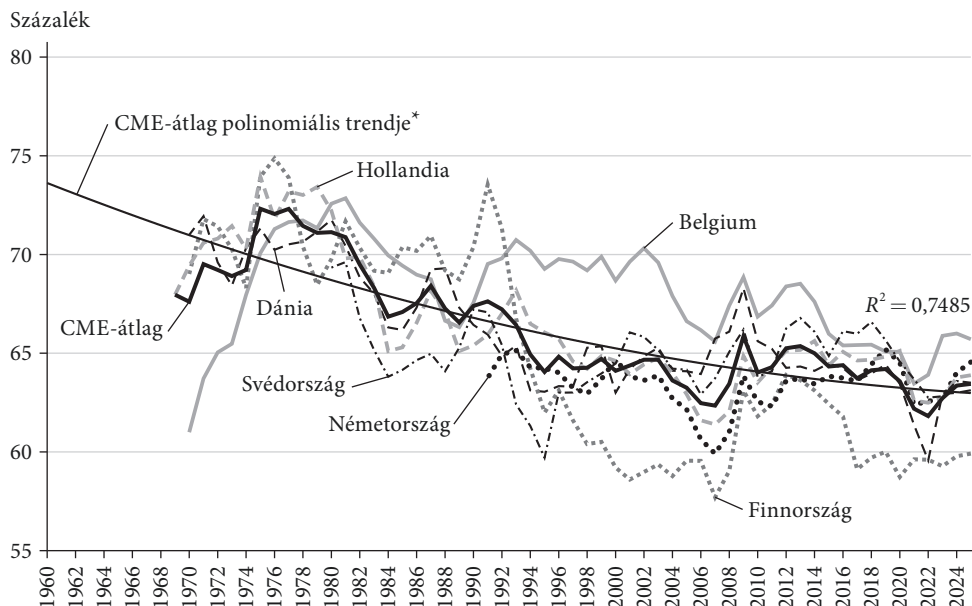
A CME országok

Ahogy korábban a magyarországi tőke–munka arányváltozásokat, úgy az CME országcsoport tőke–munka arányváltozásait is egy ábra és egy táblázat segítségével vezettem le (3. ábra és az *online Függelék F2. táblázata*).

¹² Lásd a KSH legutóbbi évekre közölt nominális kereseti, reálkereseti és reálbérindexeit!

3. ábra

A munka részaránya az AMECO adatbázis alapján – CME országok

* CME-átlag polinomiális trendje.

Forrás: OECD nemzeti számlák adatbázisa.

A munka részaránya az országok többségénél szorosan együtt mozog, és 2024-re beáll egy 65 százalék körüli értékre. A vastag fekete vonal a CME-átlagot mutatja, amelynek trendje szintén 64 százalék körüli értékre áll be.

Először – a magyarországi elemzéshez hasonlóan – vezessük le a CME országok munkavállalói jövedelmeinek változását 2000 és 2020 között.¹³

1. Az egy fő által átlagosan ledolgozott éves munkaidő a CME országokban átlagosan évi fél százalékkal csökkent.

2. A foglalkoztatottak száma átlagosan évi 0,7 százalékkal nőtt.

3. A ledolgozott munkaórák száma így minimálisan nőtt.

4. A munkavállalói jövedelmek növekedését a CME országokban is az egy munkavállalóra jutó kompenzáció növekedése határozta meg. Ez lassabb volt, mint Magyarországon, átlagosan csak 2,5 százalék.

5. A munkaidőalap és a munkavállalói kompenzáció változása miatt a tiszta jövedelem 2,7 százalékkal nőtt. Messze a magyarországi növekedési ütem alatt maradt.

6–7. A tisztajövedelem-átcsoportosítások ütemkülönbségei megjelennek a CME országoknak az Eurostat- és a Piketty-féle munkajövedelmeiben is.

¹³ Az Eurostat-idősorok rövidebbek, mint a KSH idősorai. Emiatt rövidebb az F2. táblázat időhorizontja, mint az F1. táblázaté.

Nézzük a CME országok tőkejövedelmeit!

8. Az eszközök állománya a vizsgált időszakban átlagosan évi 2,5–3 százalékkal, összességében 1,2 százalékkal nőtt. Ez az ütem lényegében azonos a magyar eszköz-állomány-növekedési ütemmel.

9. A profitráták is egy alacsonyabb tartományban mozogtak, és másfél százaléknál nem növekedtek gyorsabban.

10. A nettó tőkeállomány és a profitráták szorzatának növekedése a 2,5 százalékos növekedési tartományban mozgott.

Mivel a tőkejövedelmek és a munkajövedelmek lényegében azonos ütemben nőttek, a munka részaránya a hozzáadott értékben 2000 és 2020 között érdemlegesen nem változott. Ez igazolja azt a feltevésünket, hogy amennyiben a termelési tényezők fejlődése kiegyensúlyozott, a tőke–munka arány nem változik lényegesen.

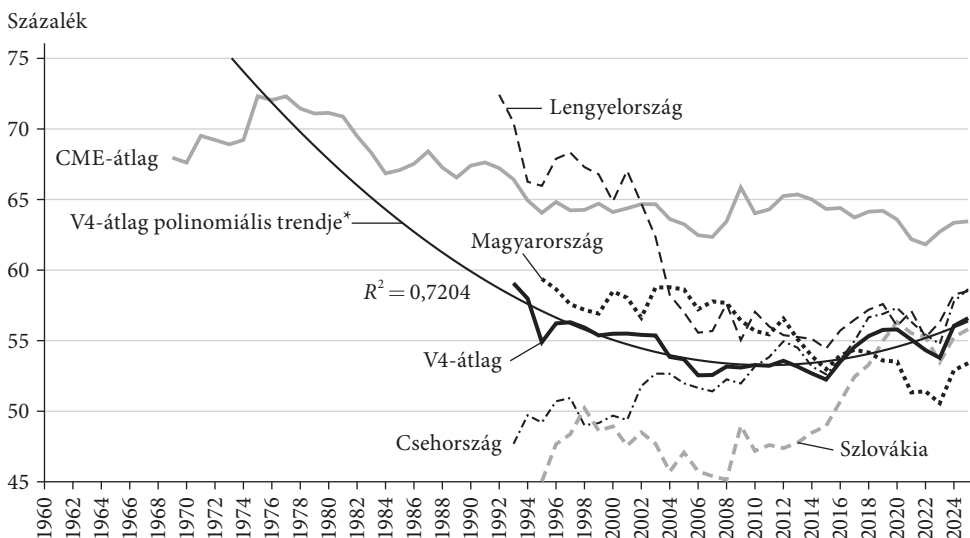
A hatékonysági mutatók lassú növekedésre utalnak mind a növekedési ütemben, mind az inflációban, mind a termelékenységben, mind a reálbérben. A stabil tőke–munka arány a CME országokban egy lelassult növekedés kísérőjelensége.

V4-országok

A V4-országok munkarészarányai a CME országok munkarészarányainál lényegesen alacsonyabb tartományban, 47 százalék körül mozognak igen nagy szóródással (4. ábra és az *online Függelék F3. táblázata*).

4. ábra

A munka részaránya az AMECO adatbázis alapján – V4-országok

* V4 átlagának polinomiális trendje.

Forrás: OECD nemzeti számlák adatbázisa.

Határozottan eltérő a lengyel és a magyar, illetve a cseh és szlovák részarányváltozások trendje. Magyarország munkarészaránya csökkenő, Csehorszáé növekvő. Lengyelorszáé és Szlovákiáé ingadozik, de a lengyel inkább csökkenő, mint a magyar, a szlovák pedig inkább növekvő, mint a cseh. Végül azonban mindegyik részarány egy 56 százalékos körüli értékre áll be. Ezen országok munkarészarányaiban is megfigyelhető egy kiegyenlítődség, csak alacsonyabb szinten, mint a CME országokban.

Fontos, hogy a visegrádi országok nem azonosan fejlesztik a termelési tényezőket.

- Lengyelország és Magyarország a tőke fejlesztését preferálja.
- Csehország és Szlovákia a munkátét.

A grafikus ábrák adatainak levezetését itt is egy táblázatban foglaltam össze (*online Függelék F3. táblázat*).

A visegrádi országok munkavállalói és tőkejövedelmei eltérő változások eredményeként veszik fel közös nagyságrendjüket. Ez differenciáltabbá teszi a levezetésüket is.

A visegrádi országok munkavállalói jövedelmeinek változása 2000 és 2020 között a következőképpen alakult.

1. Az egy fő által átlagosan ledolgozott éves munkaidő átlagosan minden visegrádi országban csökkent. Lengyelországban a legkevésbé.

2. A foglalkoztatottak száma átlagosan mindenütt nőtt. Szlovákiában a legnagyobb mértékben.

3. A ledolgozott munkaórák száma azonban csak Lengyelországban nőtt jelentősebben. A másik három országban lényegesen nem változott.

4. A munkavállalói jövedelmek növekedését azonban a visegrádi országokban erősen differenciálta az egy munkavállalóra jutó kompenzáció karakterisztikusan eltérő növekedése. Ez átlagosan 5 százalékos körüli volt Magyarországon és Lengyelországban, illetve ennél magasabb, átlagosan 7-8 százalékos Csehországban és Szlovákiában.¹⁴

5. Így a tiszta jövedelem alacsonyabb mértékben, csupán 5 százalékkal nőtt Magyarországon és Lengyelországban, 7-8 százalékkal Csehországban és Szlovákiában.

6–7. Ugyanezek a nagyságrendek láthatók a visegrádi országok Eurostat- és Piketty-féle munkajövedelmeiben is.

Nézzük a visegrádi országok tőkejövedelmeit!

8. Az eszközök állománya Magyarországon és Lengyelországban 3-4 százalékkal nőtt, míg Csehországban és Szlovákiában lassabban, csak 2,5 százalékkal.

9. A V4-profitráták növekedése 2-3 százalékos, Szlovákiában 4 százalékos.

10. A szorzatuk több mint 5 százalékkal nőtt.

Mivel Magyarországon és Lengyelországban ez a tőkejövedelmek munkajövedelmeknél gyorsabb növekedését hozta, a munka részarányai csökkentek. Ezzel szemben ennek a fordítottját látjuk Csehországban és Szlovákiában, ahol a tőkejövedelmek növekedése lassabb volt a munkajövedelmek növekedésénél, és ahol emiatt a munka részarányai javultak.

¹⁴ 2 százalékos, illetve egy azt meghaladó ütemkülönbség 20 éves időtávon nagyon jelentős.

Ezen adatok alapján is látszik, hogy két-két visegrádi ország eltérően fejleszti a termelési tényezőit. További elemzésekkel kell kideríteni, hogy mi áll az eltérő termelésitényező-fejlesztési stratégiák mögött. Az azonban figyelemre méltó, hogy a csökkenő és a növekvő részarányok ugyanazon érték felé konvergálnak. Ez nagy valószínűséggel a visegrádi országok komparatív előnyeinek fenntartása miatt alakul így. A tagországoknak nagyon vigyázniuk kell, hogy a munkát ne árazzák alul, mert ez társadalmi feszültségekhez vezet, de felül se, mert az a nemzetközi versenyképességüket rontja a közös V4-modell miatt.

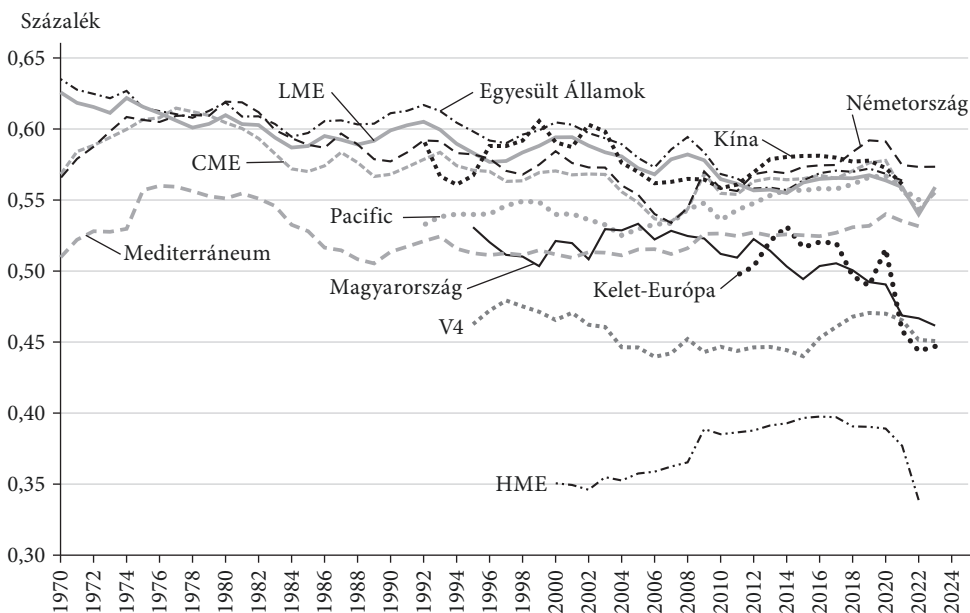
A hatékonysági mutatókat vizsgálva azonban Magyarország relatíve kedvezőtlen teljesítménye rajzolódik ki, különösképpen a CME országok hatékonysági mutatóival összevetve. A magas infláció és az alacsony reálbér a CME országokra, sőt a másik három V4-országra is kevésbé jellemző.

A többi vizsgált ország munkarészarányai

A tőke–munka részarányok együttes alakulásáról az 5. ábra mutat be összefoglaló képet a fellelhető adatok függvényében.¹⁵

5. ábra

A munkavállalói jövedelmek aránya az OECD-adatbázis alapján – országcsoportok

Forrás: OECD nemzeti számlák adatbázisa.

¹⁵ Az 5. ábra adatainak értelmezésekor ne feledjük, hogy míg a 3. és 4. ábra az Eurostat-módszertan alapján készült, addig az 5. ábra a tiszta jövedelmi részarányok alapján. Ezek között mintegy 10 százalékos az abszolút különbség. A változások iránya azonban összehasonlítható.

A vastag vonalak vagy a kapitalizmusváltozatok szerinti csoportok, vagy az egyéb országcsoportok átlagai. Jól látszik, hogy az LME átlaga ugyanoda tendál, mint a CME átlaga. Ez igaz az Egyesült Államokra is, mint a legjelentősebb LME országra. A Pacific (Japán, Kína, Korea) és a Mediterráneum (Franciaország, Görögország, Spanyolország, Olaszország, Portugália) is ugyanerre tendál, és ez akár meg is feleltethető a Kuznets-féle kiegyenlítődéssnek.

Van azonban egy másik kiegyenlítődési pont is, ahová Kelet-Európa halad. Ez ugyanaz a pont, ahová a V4-országok tartanak. Fontos, hogy Kína nem. A kínai munka részaránya a fejlett országok munkarészarányait közelíti.

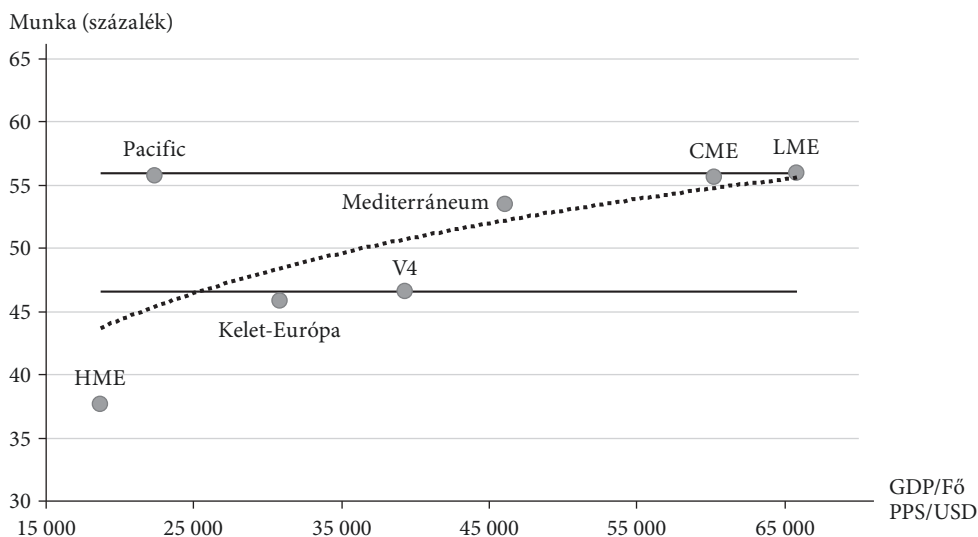
Végül látnunk kell a legnagyobb HME országok (Brazília, Mexikó) 35–40 százalékos körüli tartományát. Ezt inkább az elkerülendő tartománynak nevezném.

Az 5. ábra egyértelműen jelzi, hogy míg a CME országok az élvonalba, addig a V4-országok a leszakadók táborába tartoznak. Mindezek alapján Kuznetsnek nemcsak a kiegyenlítődéssre vonatkozó sejtése igazolható, hanem az is, hogy a fejlődő országok ebből a folyamatból kimaradnak.

A bemutatott ábrák alapján 2020-ra a munkarészarány csökkenésének lassulását és három érték körüli koncentrálódását látjuk. Mintha ez átmeneti egyensúlyi tartományokat jelentene. Ez teszi lehetővé az *online Függelék F1. ábrája* és a 6. ábra összeállítását, amelyek ezeket a koncentrálódó munkarészarányokat egy évre, 2021-re a gazdasági fejlettség függvényében rendezik.

6. ábra

A munkavállalói jövedelmek részarányai országonként és a dollárban számított egy főre jutó GDP függvényében, 2021

Forrás: OECD nemzeti számlák adatbázisa.

A 6. ábra és az *online F1. ábra* alapján egyértelműen kimondható, hogy minél fejlettebb egy ország, annál magasabb a munka részaránya. Épp ezért a visegrádi

országoknak és Kelet-Európának fel kell tennie a kérdést, hogy mi okozza náluk a munka részarányainak nagyságrendi lemaradását, és hogy ezek hosszú távú egyensúlyi részarányok-e, vagy olyan részarányok, amelyeket meg kell változtatni. Ehhez mindenképpen meg kell válaszolni azt a kérdést, hogy a munka részarányának tartós elmaradása mennyiben a V4-kapitalizmusváltozat belső rendszerproblémája.

A tőke–munka osztozkodást meghatározó tényezőkről

A meghatározó tényezők tárgyalásánál három fontos témát emelek ki. Ezek

- a termelékenység szerepe,
- a tőke és a munka együttes fejlődésének szerepe és
- a tőke–munka osztozkodás a függő piacgazdasági (V4) modellben, e modell kapitalizmusváltozata, illetve rendszerproblémái.

Maga a kérdés jóval bonyolultabb annál, mint amit a három téma felölel, de végig-gondolásuk segíti a problematika eredményes kezelését.

A termelékenység szerepe

A bérhányad szerepének pontos megértéséhez át kell gondolnunk a termelékenység, az egy főre jutó bérek és a bérhányad viszonyát. Ezekkel a fogalmakkal kapcsolatban sokszor fogalmazódnak meg különböző – elsősorban politikai indíttatású – elképzelések, amelyek a bérek önálló (termelékenységtől független) megemelését javasolják. Ezeket a szakma többnyire a „bérek a termelékenységtől függenek” mondattal utasítja el (lásd *Oblath* [2014]). A 4. összefüggés és a 7. ábra jelzi, hogy ez az állítás formál-logikai szempontból nem igaz, hisz az egy főre jutó bérek a termelékenység és a bérhányad szorzataként alakulnak ki. Tehát a bérek befolyásolására a termelékenységtől függetlenül is van lehetőség, és a társadalmi aktorok ezzel a lehetőséggel élnek is. Erre *Dedák* [2022] tanulmánya is rámutat.

$$w = h\alpha, \tag{4}$$

ahol

w – egy főre jutó munkavállalói kompenzáció,

h – egy főre jutó hozzáadott érték (a hozzáadott értékből számított termelékenységi mutató),

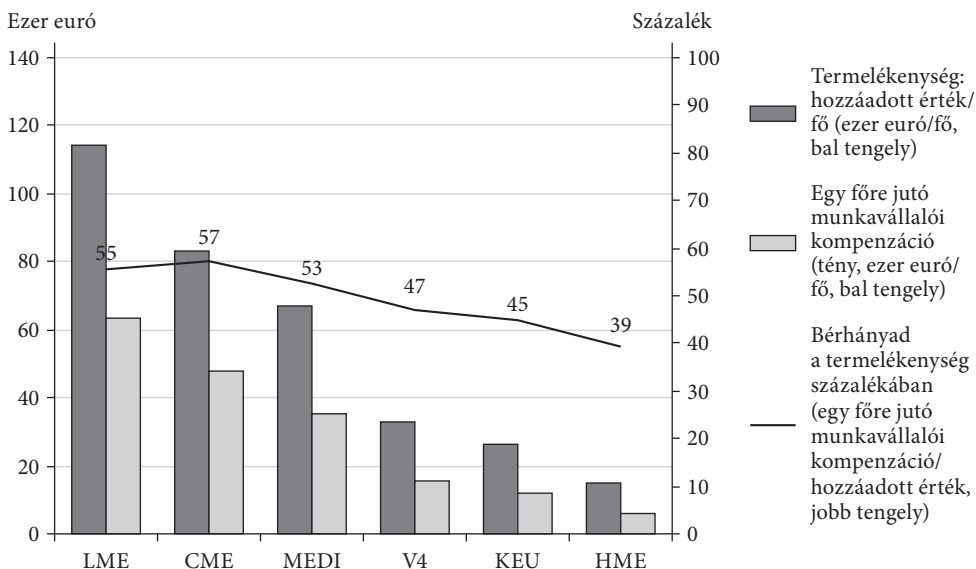
α – bérhányad (w/h).

Mindezt jól illusztrálja a 7. ábra.

Ha mindenütt a termelékenységi arányok határoznák meg az egy főre jutó bért, akkor a 7. ábra termelékenységértékeinek (sötétszürke oszlopok) és az egy főre jutó munkavállalói kompenzációk értékeinek (világosszürke oszlopok) – leegyszerűsítve a béreknek – a hányadosa egy vízszintes vonal lenne. A valóságban ez a vonal

7. ábra

Termelékenység (hozzáadott érték/fő) és egy főre jutó munkavállalói kompenzáció (ezer euró/fő), 2021

Forrás: FIGARO tables (2024. edition): annual EU inter-country supply, use and input-output tables; <https://ec.europa.eu/eurostat/web/esa-supply-use-input-tables/database>.

országcsoportonként eltérő (lásd a folytonos fekete vonalat). A 8. ábrán az eltéréseket országcsoportonként kiszámoltuk azzal a feltételezéssel, hogy minden országban a CME tőke–munka arányok az érvényesek.

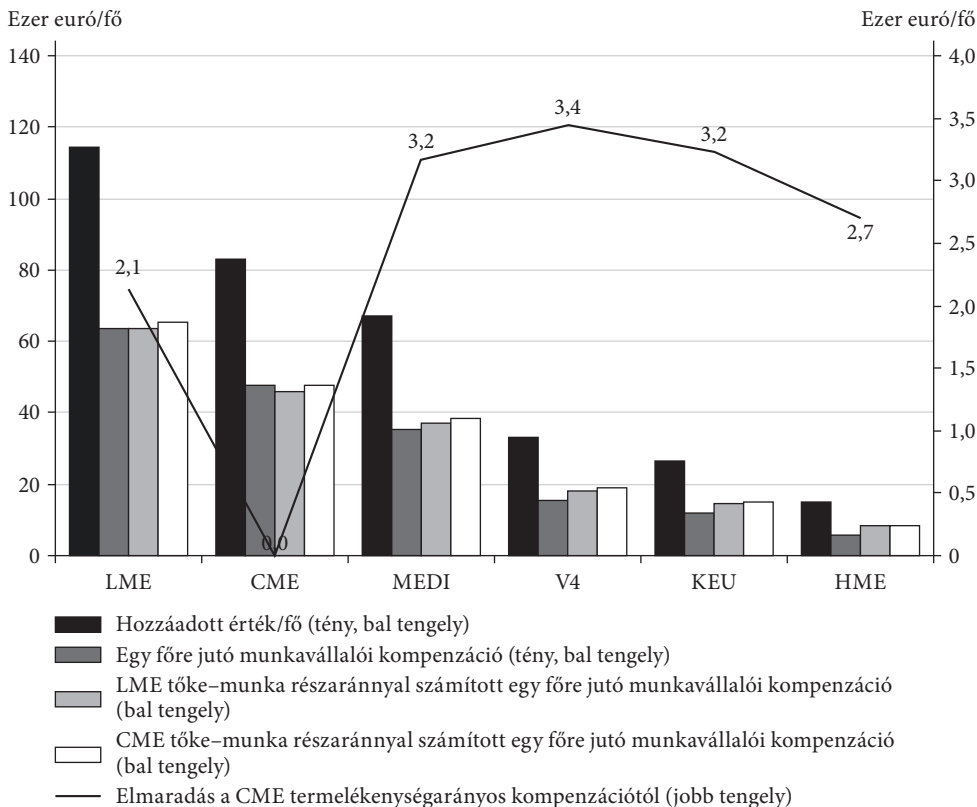
A technikai, gazdasági relációk leírásában oly sikeres neoklasszikus elmélet a (4) egyenletben leginkább csak a h alakulását tudja visszavezetni különböző tényezőkre. Az α bérhányadét nem. Erre utal az egyik legfontosabb szakirodalmi referenciánk (Autor–Salomons [2018]). A szerzőpáros megpróbálta, de nem tudta a bérhányad alakulását megmagyarázni. Ez csak a termelékenység alakulásával kapcsolatban sikerült:

„Elemzésünk ezért nagyjából alátámasztja azt a hipotézist, hogy a munkaerő-részesedés csökkenése az 1980-as évek óta összhangban van az 1980-as évektől kezdődő, munkaerőt kiszorítóbb technológia felé történő elmozdulással. De a munkaerő-részesedés 2000-es években megfigyelt csökkenésének gyorsulását ez a mechanizmus figyelmen kívül hagyja.” (Autor–Salomons [2018] 8. o.)

A (4) egyenletet tartalmában már Marx is leírta, aki szerint a tőkét illető értéktöbblet és munka közötti felosztásra ugyan komoly gazdasági törvények hatnak, de az osztályérdekek érvényesítésére való folyamatos törekvés miatt erre nincs egyértelmű technikai, gazdasági szabály. A marxi gondolatrendszerben a tőke–munka viszony a munkát illető munkabér (v) és a tőkét illető értéktöbblet (m) viszonyaként jelenik meg, amelyet a munka mennyisége, a munka intenzitása és a munka termelékenysége határoz meg. A munka mennyisége és intenzitása kevésbé változtatható. Annál inkább a munka

8. ábra

Termelékenység (hozzáadott érték/fő), egy főre jutó és termelékenységarányos munkavállalói kompenzáció (ezer euró/fő), 2021

Forrás: FIGARO tables (2024. edition): annual EU inter-country supply, use and input-output tables; <https://ec.europa.eu/eurostat/web/esa-supply-use-input-tables/database>.

termelékenysége. Ennek folyamatos növekedése az előző két tényező változatlansága mellett is növeli a rendelkezésre álló értéktöbbletet, továbbá csökkenti a munkaerő értékét, azaz a munkások által elfogyasztandó élelmiszerek, ruházatkodási cikkek, egyéb létfenntartási cikkek, iskoláztatási szolgáltatások stb. történelmi fejlettséghez igazodó értékét. Marx szerint a tőke a saját részesedését, az értéktöbbletet egyrészt a termelékenység minden áron való növelésével, másrészt a munkabérnek a munkaerő értékére való leszorításával maximalizálja. Az utóbbi feltételezi a politikai küzdelmet, az osztályharcot. Egy növekedésre beállított társadalomban ez folyamatosan változóan növekvő értékek egymáshoz illesztését jelenti megfelelő intézményeken keresztül, de mivel küzdelemről van szó, az illesztés nem egy determinált törvény vagy képlet szerint valósul meg.¹⁶

¹⁶ Marx [1867/1949] 341. és 345. o. A munkaerő értékét azonban pontosan senki sem ismeri, és A tőke számos fejezete éppen arról szól, hogy milyen egyeztetési küzdelmek biztosítják, hogy a tőke valóban a munkaerő értékét fizesse meg.

Ezt Piketty is hangsúlyozza, amikor azt írja:

„ebben a témakörben óvakodnunk kell mindenféle közgazdasági determinizmustól [...]. A vagyon elosztásának története mindig is mélyen átitatott politikával, azaz nem korlátozható tisztán gazdasági mechanizmusok működésére. [...] Az egyenlőtlenségek történetét a gazdasági, politikai, társadalmi aktorok vélekedése alakítja ki arról, hogy mi igazságos, és mi nem. Fontosak az ezen aktorok között kialakuló erőviszonyok és az így megszülető kollektív döntések.” (Piketty [2013/2015] 31–32. o.)

A termelékenységarányok és a béarányok tehát nem azonosak. Az előbbiben erőteljesebb a technológiai meghatározottság, az utóbbiban nagyobb a társadalmi egyeztető mechanizmusok szerepe. A tőke–munka arány elemzése akkor lesz előremutató, ha egyrészt mindent megteszünk, hogy a h termelékenység alakulását leíró legfontosabb technikai-gazdasági relációkat azonosítsuk. Nem könnyű feladat, mert ezek száma igen nagy, de minél több fontos relációt megragadunk, annál hatékonyabb lépéseket tehetünk a termelékenység gyorsabb növelése érdekében. Ezzel párhuzamosan pedig ugyancsak mindent meg kell tenni, hogy az α bérhányad alakulására ható legfontosabb tényezőket is feltárjuk. Ezzel lehet a bérhányad alakulásában jelentkező önző voluntarizmust – vagy más szóval kizsákmányolást – leginkább leleplezni és visszaszorítani, mert ennek létezése egyáltalán nem zárható ki. E kettős megközelítésre most példákat mutatok. Előbb néhány, a termelékenység alakulására ható mechanizmust elemzek mélyebben. Utána a bérhányad alakulására ható tényezők közül emelek ki néhányat.

A 8. ábrán az első és második oszlopok tényadatokat ábrázolnak. A harmadik oszlopok minden országcsoportban az LME bérhányad által meghatározott egy főre jutó munkabérek, a negyedik oszlopok pedig a CME bérhányad által meghatározott egy főre jutó munkabérek mutatják.¹⁷ A folytonos fekete vonal a jobb tengelyen jelzi az egyes országcsoportok elmaradását a CME termelékenységgel arányos egy főre jutó munkavállalói kompenzációktól. Az egyes országok bérelmaradása a legjobb termelékenységarányos kompenzációtól a visegrádi országokban a legnagyobb. Ennek okaira részben magyarázatot kapunk, ha a (4) egyenletet az (5) egyenletben bemutatott módon kibontjuk.

$$w = [x - x(\beta + y + \varepsilon)]\alpha, \quad (5)$$

x – az egy főre jutó összes kibocsátás (az összes kibocsátás és a létszám hányadosa). Fontos, hogy ez is egy termelékenységi mutató, mivel a társadalmi tevékenység egyik fontos outputját, az összes kibocsátást kapcsolja össze a létszámmal.

β – a belföldi termelőfelhasználás hányada (az *online Függelék F4. táblázatának* főátlójában található belföldi termelői felhasználások és az összes kibocsátás hányadosa).

y – az import felhasználás hányada (az *online Függelék F4. táblázatának* főátlóján kívül található termelői felhasználások és az összes kibocsátás hányadosa).

ε – az egyéb felhasználás hányada ($1 - \beta - h/x$).

α – a bérhányad.

¹⁷ Hogyan alakulnának a munkabérek, ha minden országban vagy az LME, vagy a CME béarányok lennének érvényben?

Az egy főre jutó bér részletesebb levezetésének (5) algoritmusát a 2. táblázat első oszlopa tartalmazza, amelyhez az alapadatok az *online Függelék F4. táblázatából* származnak.

2. táblázat

Az egy főre jutó munkavállalói kompenzáció levezetése a 2021. évi nemzetközi ÁKM-ből

	LME	CME	MEDI ^a	V4	KEU ^b	HME	ROW ^c
Összes kibocsátás/fő (x)	208	175	138	78	56	28	185
– Belföldi termelőfelhasználás hányada (β) (százalék)	41	41	41	39	37	35	53
– Importfelhasználás hányada (γ) (százalék)	4	10	9	17	13	9	3
– Egyéb felhasználás hányada (ε) (százalék)	1	1	1	2	2	3	1
Hozzáadott érték/fő $[h = x - x(\beta + \gamma + \varepsilon)]$	114	83	67	33	26	15	81
Bérhányad (α) (százalék)	55	57	53	47	45	39	49
Munkavállalói kompenzáció/fő $w = [x - x(\beta + \gamma + \varepsilon)]\alpha$	63	48	35	16	12	6	39

^a Mediterrán országcsoport.

^b Kelet-európai országcsoport.

^c A világ többi országa.

Forrás: FIGARO tables (2024. edition): annual EU inter-country supply, use and input-output tables; <https://ec.europa.eu/eurostat/web/esa-supply-use-input-tables/database>.

Az (5) egyenlet összeállításához a GDP-mérlegeket nemzetközi ÁKM-mel kell összekapcsolni, ugyanis mind az x , mind a h termelékenység egy nemzetközi munkamegosztás terméke. Csupán a nemzeti GDP-mérlegből nem magyarázható.

Az (5) egyenlet az egységnyi létszám által megtermelt összes kibocsátás mutatójából (az x -ből) vezeti le az egységnyi létszám által megtermelt hozzáadott értéket (a h értéket), és ezt illeszti be a (4) egyenletbe. Az x és a h tehát eltér, és ez az eltérés nagyon fontos a bérek alakulása szempontjából. A h az ismertebb termelékenységi mutató, az egy főre jutó hozzáadott érték. De ha csak a h -t nézzük, akkor nem érthető, hogy a visegrádi országok növekedési modellje miként korlátozza a bérnövekedést.

A béralakulás értelmezéséhez mindkét termelékenységi mutatóra szükség van. Kettejük viszonylatában a h a termelés jövedelmezőségét jelenti, ugyanis egyáltalán nem mellékes, hogy ugyanaz a termelés alacsony vagy magas h -értékkel valósul meg.

A globalizáció korszakában nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a tényt, hogy a kihelyezett tőkét a kihelyezett termelés érdekében fektetik be. Ha ezt a kihelyezett termelést a befogadó ország relatíve magas hozzáadottérték-tartalmú munkával végzi el, akkor az γ importhányad alacsonyabb lesz, a $\beta + \gamma + \varepsilon$ termelőfelhasználási hányad lecsökken, és a h egy főre jutó hozzáadott érték megnő. Ez egyértelműen

a termelés jövedelmezőségének növekedését jelenti. Ebben az esetben az összes kibocsátás termelékenysége és a termelékenység végső nettó mutatója, az egy főre jutó hozzáadott érték közelít egymáshoz. Az ellenkezője történik, ha a kiszervezett termelés jelentős importanyag-felhasználással és relatíve alacsony hozzáadottérték-tartalmú munkával valósul meg. Ebben az esetben a $\beta + y + \varepsilon$ termelőfelhasználási hányad megnő, és a h egy főre jutó hozzáadott érték lecsökken. Az összeszerelésre beállt gazdaságokban éppen ez a helyzet. Ezért van szükség a kétféle termelékenység számítására és figyelemmel kísérésére az (5) egyenlet szerint. Természetesen a csökkenő jövedelmezőség adott tőke–munka osztozkodási arány mellett kevesebb munkabért jelent.

Az egy főre jutó munkavállalói kompenzációt az (5) egyenlet szerint két folyamat határozza meg. Az első az $x - x(\beta + y + \varepsilon)$ termelési folyamat, amelyben egy hazai és egy nemzetközi munkamegosztás eredményeként létrejön a h egy főre jutó hozzáadott érték. Lényeges, hogy a jelenlegi korporatív (CME) és a visegrádi (V4) országok munkamegosztásában ez a mutató leromlik. A második folyamat a tőke–munka osztozkodás. A termelési folyamatban létrehozott hozzáadott érték egy része az osztozkodás során kialakuló arányok szerint kerül munkabéreként a munkavállalókhöz. Ez az egyenlet bizonyítja, hogy az egy főre jutó kompenzáció nemcsak az egy főre jutó hozzáadott érték alapján számított termelékenység függvénye. Mindez jól látszik az *online Függelék F2. ábráján*.

A kiemelt országcsoportok közötti termelékenységi arányok 2000 és 2010 között jelentősen megváltoztak.¹⁸ 2000 környékén még erőteljes szakadék volt a fejlettebb (LME, CME és MEDI) és a fejletlenebb (V4-, KEU és HME) országok között. 2021-re a termelékenységi arányok az országcsoportok többségénél egy egyenletesen süllyedő trendvonal mentén rendeződtek el. Ehhez a mediterrán termelékenység növekedésének le kellett lassulnia, a V4- és a kelet-európai termelékenységnövekedésnek pedig fel kellett gyorsulnia. Az utóbbiak közül a V4-termelékenység magasabb szintre emelkedett, mint a kelet-európai. Így alakultak ki a 7. és 8. ábrán már megfigyelt termelékenységi arányok. Fontos, hogy a visegrádi országokban az egy főre jutó munkavállalói kompenzáció kevésbé nőtt, mint a termelékenység. Az okok feltárásához további adalékokkal szolgál az *online Függelék F3. ábrája*.

A hányadok változásai mögött Németországnak a kelet-európai integrációban betöltött szerepe és egy sajátos termelési-ellátási láncrendszer kialakulása áll. A visegrádi országokban kialakult integrációs modellben a V4-országok a CME és LME országok magas értékű importját relatíve alacsony hozzáadottérték-tartalmú összeszerelő munkával dolgozzák fel. Ezért az importfelhasználási hányaduk a legmagasabb szintre nőtt, a jövedelmezőségük – az egységnyi termelésük hozzáadottérték-tartalma – pedig a legalacsonyabb szintre csökkent. Ez függetlenül attól lassította az egy főre jutó hozzáadott érték és azon keresztül az egy főre jutó kompenzáció növekedését, hogy miként változtak a tőke–munka osztozkodási arányok. Annak változása csak módosította ezt a lassuló növekedést.

¹⁸ Jobb lett volna ezt a változást 1990 és 2021 között elemezni, de ennek nincsenek meg a statisztikai lehetőségei.

Az *online Függelék F3. ábrája* segítségével mutatjuk meg a CME és a V4-országcsoport közötti különbségeket. A belföldi termelőfelhasználás hányadai a két országcsoport között lényegében azonosak, az importhányadok azonban a V4-országcsoportnál lényegesen magasabbak, és gyorsabban is nőttek. Ennek megfelelően a visegrádi országok termelőfelhasználás-hányada, amely amúgy is magasabb volt, mint a CME országokban, tovább nőtt. Ez a V4-országok esetében jelentősebben csökkentette a 2021. évi egy főre jutó hozzáadott értéket, mint a CME országok esetében. Ebből a csökkenő egy főre jutó hozzáadott értékből a V4-országok munkavállalói még kevesebbet kapnak, mivel a bérhányaduk alacsonyabb, mint a CME-bérhányad.

A termelékenységek növekedését más egyenletekkel, de ugyancsak a nemzetközi ÁKM-ek segítségével elemzi a már idézett *Autor–Salomon* [2018]. Főbb kutatási eredményeiket a következőképpen foglalják össze:

„Azt találtuk, hogy az automatizálás kiszorítja a foglalkoztatást, és csökkenti a munkaerő részesedését a hozzáadott értékből azokban az iparágakban, amelyekben az megvalósul (közvetlen hatás). A foglalkoztatás esetében ezeket a saját iparági veszteségeket visszafordítja a befogadó iparágak közvetett nyeresége és az aggregált kereslet indukált növekedése. Ezzel szemben a saját ipar munkaerő-részesedésének vesztesége máshol nem térül meg. Keretrendszerünk a foglalkoztatás iparágak közötti újraelosztásának jelentős részét és a munkaerő-részesedés elmúlt három évtizedben bekövetkezett összesített csökkenését magyarázhatja. Ez azonban nem magyarázza meg, hogy a munkaerő aránya miért csökkent gyorsabban a 2000-es években.” (*Autor–Salomon* [2018] 2. o.)

A tanulmányt azért tartjuk fontosnak, mert jelzi, hogy a munka részarányát jelentős részben befolyásolják a technológiai folyamatok, többek között éppen az informatikai fejlődés, azonban azt is jelzi, hogy ezek szerepe a változásban nem kizárólagos.

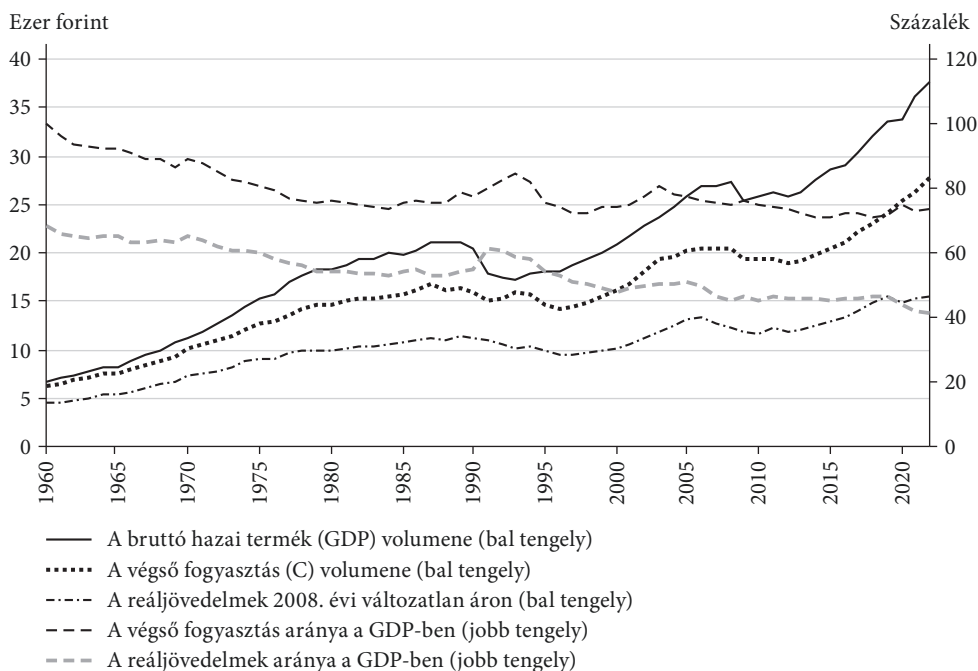
Az α bérhányad alakulására bemutatunk néhány egyenlőtlenséget. Az első: a bérhányad jelentősebb társadalmi konfliktusok nélkül akkor csökkenhet, ha a termelékenység emelkedése még csökkenő bérhányad mellett is megengedi a reálbér növekedését. Ezzel kapcsolatban nézzük a *9. ábrát!*

Ha a termelékenység elégtelen növekedése miatt nincs többleteredmény, abból nem lehet többet elosztani sem a munkának, sem a tőkének, de ha van, abból valamelyik termelési tényező kaphat többet. Az egyik termelési tényezőnek nyújtott túlzott többlet azonban rontja a vesztes tényező hatékonyságát. Ezért az osztozkodás egyáltalán nem lehet önkényes, és ez az oka annak, hogy az osztozkodás – habár nem determinisztikusan, de – erősen függ a termelékenység növekedésétől.

Magyarországon két esetben csökkentek a reáljövedelmek. Először 1990 után, amikor a GDP növekedése tartósan visszaesett. Másodszor 2007 után. Ezt is a GDP növekedésének a lassulása, illetve visszaesése váltotta ki. Emlékezzünk arra, hogy ez milyen társadalmi feszültségekhez vezetett. Amikor azonban a reáljövedelmek növekedtek, a lakosság nem érzékelte a munkajövedelmek arányának csökkenését. Erről valójában nem is volt közvetlen tudomása. A globalizáció korában és az egységes Európában azonban a reáljövedelmeket a lakosság összeméri más országok reáljövedelmének alakulásával. E tekintetben a magyar lakosság egyre inkább az európai átlagjövedelmekhez történő konvergencia megtorpanását tapasztalhatja (*10. ábra*).

9. ábra

A GDP, a fogyasztás és a reálbérek

Forrás: KSH.

Mindezek alapján az α bérhányadra megfogalmazhatunk egy másik egyenlőtlenséget is: ha az egy főre jutó bérek növekedése tartósan elmarad a fejlett, illetve a környező országok egy főre jutó béreinek növekedésétől, akkor a társadalomban megkérdőjeleződik a tőke–munka osztozkodási arányok jogossága, azokat a lakosság kezdi inkább kizsákmányoló jellegűnek tekinteni, és napirendre kerül annak korrekciója.

Szeretnék elkerülni minden olyan félreértést, miszerint a bérek alakulását a termelékenység alakulásától elszakíthatónak tekinteném. Csak amellet érvelek, hogy ez a kapcsolat szoros, de nem determinisztikus. A következőkben lesz teljesen világos, hogy erre a laza szétválasztásra miért van szükség.

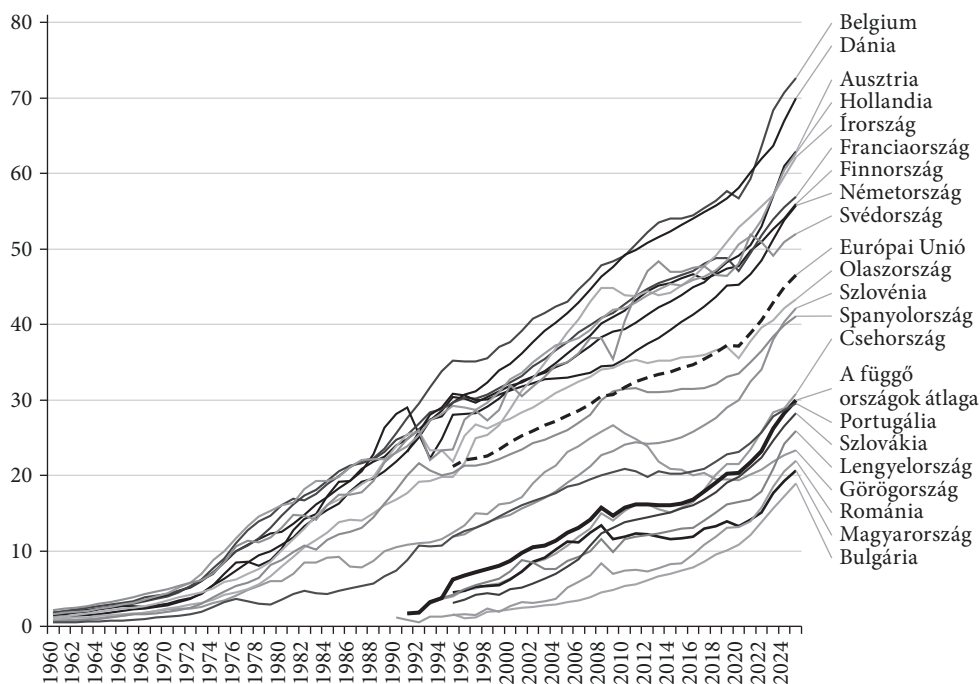
A bérek alakulásában a termelékenység központi meghatározó szerepe megmaradt, hiszen mind x , mind h egy termelékenységi mutató, de nem mindegy, hogy miként alakítjuk ki gazdálkodásunkkal azt a h végső termelékenységet, amely a béralakulást meghatározza, mint ahogy az sem mindegy, hogy annak eredményét miként osztjuk el a társadalmi mechanizmusainkon keresztül. A folyamatnak ez a részletesebb leírása a mozgási lehetőségeinket mindenképpen növeli, mert a termelékenység szerepének dogmaszerű emlegetéséről átirányítja a figyelmünket

1. a helyzetünk ellátási láncbeli feljavítására a h -nak x -hez való közelítésével, illetve
2. a belső elosztási mechanizmusaink fejlesztésére.

A következőkben ezekről lesz részletesebben szó.

10. ábra

Egy főre jutó nominálbér, 1960–2024 (1000 euró)

Forrás: AMECO adatbázis.

A tőke és a munka együttes fejlődésének szerepe

Elméleti megfontolások és a mérések alapján a tőke és a munka közötti osztozkodást hosszú távon a termelési tényezők fejlődése határozza meg. Ebben jelentős szerepet játszik az osztályharc, de hiba lenne ezt a kölcsönös viszonyt csak erre visszavezetni. *Kuznets* [1955] és *Allen* [2009] megfontolásai és számításai, valamint saját számításaim alapján elsősorban a termelési tényezők együttes fejlesztésére szeretném irányítani a figyelmet.¹⁹

Allen [2009] eredményeinek értelmezésekor említettem, hogy a munka részarányának növelése vagy szinten tartása a tőke piacainak növelését és hatékonyabb felhalmozását teszi lehetővé. Sajnos ez a szabály alapvetően csak az LME és CME országok esetében igaz, amennyiben azok valóban támaszkodnak a nagy belső piacokra. A periférikus V4-országok esetében ez lényegesen korlátozottabb szempont, mivel ezen országok termelése a multinacionális cégeken keresztül kevésbé a saját belső piacokra, sokkal inkább az LME és CME országok piacaira támaszkodik. A globalizálódó világ számára a V4-országok belső piaca nem meghatározó. Legfeljebb a helyi szolgáltatások fejlesztésében van lényeges szerepe a helyi V4 piacainak, de ezen

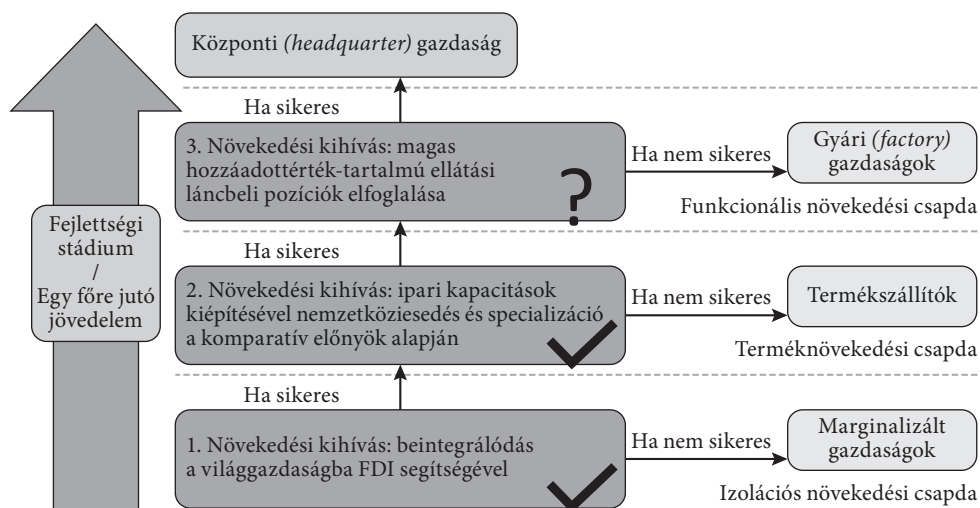
¹⁹ *Artner* [2014] elemzéseiből is leginkább ezt az elemet szeretnénk átvenni.

országok gazdasága nem ezekre épül. Számukra sokkal fontosabbak azok a folyamatok, amelyek a V4-országok belső korszerűsítéséhez vezethetnek. Ennek lehetőségeit a WIIW szakemberei (*Griveson és szerzőtársai* [2021] és *Stöllinger* [2019]) nagyon jól foglalták össze (11. ábra).²⁰

A 11. ábra a kelet-európai gazdaságok rendszerváltás utáni fejlődését, illetve az előttük álló továbbfejlesztési feladatokat foglalja össze. A felfelé mutató nyíl mentén haladva a V4-országok a nemzetközi ellátási láncokba belépve sikeresen megfelelték az első két növekedési kihívásnak, és eljutottak a gyári (*factory*) gazdaságok²¹ stádiumába. Fontos eredmény, hogy az izolációs növekedési csapdát, illetve a terméknövekedési csapdát elkerülték. Nagy kérdés, hogy meg tudnak-e felelni a harmadik növekedési kihívásnak, és eljutnak-e a *headquarter* gazdaságok szintjére.²² Ez ugyanis annak a feltétele, hogy az x termelékenységen belül a h termelékenység, valamint az egy főre jutó jövedelem lényegesen megnöjjön, és a funkcionális növekedési csapdát elkerüljék.

11. ábra

Növekedési kihívások és specializálódási módok a kelet-európai országok rendszerváltás utáni növekedésében

Forrás: *Griveson és szerzőtársai* [2021] és *Stöllinger* [2019] alapján.

A 3. növekedési kihívásnak nem könnyű megfelelni. A megfelelési feltételek feltárása érdekében egy korábbi tanulmányunkban alaposan elemeztük a vállalatoknak a saját

²⁰ Implicit formában ezen modell szerint értelmezi a magyar fejlődést *Szalavetz* [2019], *Csath* [2019], [2021a], [2021b], *Éltető-Sass* [2021], [2023], *Györfly* [2023], *Boda és szerzőtársai* [2024] és még sokan mások.

²¹ Ez *Baldwin* [2016] fogalma az összeszerelő gazdaságok leírására, amelyek az ellátási láncok gyártási pozícióit foglalták el, és a fejlesztéseket és értékesítést végző központi (*headquarter*) funkciókat átengedték a fejlett országoknak.

²² A *headquarter* gazdaság *Baldwin*-nál az a gazdaság, amely főleg a fejlesztésekre és értékesítésekre koncentrál, és a gyártási tevékenységet kiszervezi. Ez a típus a fejlett országokra jellemző.

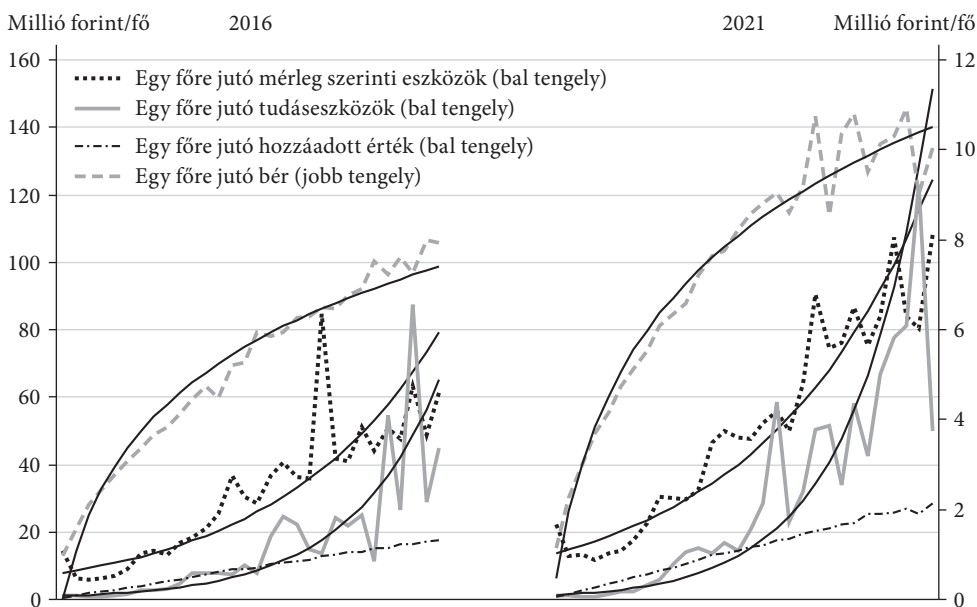
hatékonyságuk növelése érdekében tett valós lépéseit.²³ Ennek legfontosabb eredményét mutatja be a 12. ábra.

A 12. ábra kidolgozásakor Boda és szerzőtársai [2024] a magyar vállalatokat mind 2016-ban, mind 2021-ben termelékenységi sorrendbe rendezte az egy főre jutó hozzáadott értékük alapján. Beigazolódott az a sokak által leírt jelenség, hogy ha nő a vállalatok egy főre jutó hozzáadott értékben mért termelékenysége (lásd a lineárisan emelkedő vonalakat), akkor nő az egy főre jutó termelésítényező-felhasználásuk. A termelékenység növelésének tehát feltételei vannak. A magasabb termelékenységhez

- nagyobb egy főre jutó bérre,
- nagyobb egy főre jutó tárgyi tőkére (mérleg szerinti eszközök) és
- nagyobb egy főre jutó tudástőkére van szükség.

12. ábra

A termelékenység és a termelésítényező-felszereltség Magyarországon, 2016, 2021
(millió forint/fő)

Forrás: Boda és szerzőtársai [2024].

A három tényező közül az első a munka, a második a tőke, a harmadik mindkettőjük növekedésére utal.

A munkabérek Magyarországon a termelékenység függvényében regresszíven nőnek. Ez a növekvő bérek melletti tőke–munka helyettesítés következménye.

A tárgyi tőke fokozott felhalmozása ugyancsak alapfeltétele a termelékenység növelésének. Ennek exponenciális növekedése mintegy tükörképe a degresszív bérnövekedésnek.

²³ A munka részletes összefoglalóját lásd Boda és szerzőtársai [2024].

Ezek az adatok szigorúan a nemzetgazdasági mérlegek kategóriáira épülnek. A tárgyi tőkét fizikai tőkeként értelmeztük, és a mérleg szerinti főösszeg kategóriájával mértük. A növekedés alapproblémáit azonban – így a tőke–munka arány változását – csak a tárgyi tőkével nem lehet megmagyarázni. Ezért egy további mutatószámra volt szükség, a *tudástőkére* a saját értelmezésünk szerint.²⁴

A tudástőke a vállalati vagy a nemzeti vagyon legjelentősebb része a fizikai tőke mellett. Szervesen egymásba fonódnak, együtt fejlődnek. Nélküle a fizikai tőke nem működtethető. Ez a tudástőke – amelynek becslési algoritmus a *online Függelék* végén található – az egy főre jutó hozzáadott érték függvényében gyorsabban nő, mint a tárgyiasult tőke, ami jelzi, hogy önálló kategória. Elemei a kapcsolati tőke, az ügyfél-tőke, a vállalat dokumentált tudása. Szorosan összekapcsolódik a munkavállalók személyes tudásával, jártasságával, motivációjával.

Fontos viszont, hogy ez a tudástőke nem kizárólag a tőketulajdonosoké. Akármilyen jó is a tudásvállalat tudástőke-menedzsmentje, ennek a tőkének egy részét mindig a munkavállalók hordozzák.²⁵ A béreknek azért kell nőniük még erőteljes tőke-munka helyettesítés esetén is, mert a növekvő és minőségében állandóan fejlődő, átalakuló tudástőke hordozásához egyre magasabb szintű ismeretekre van szükség, amelyek megszerzése a munkavállalóknak is többbe kerül. Ez az *online Függelék F1. táblázatában* látható jelentős bérnövekedés igazi oka. Ebben a tőkefajtában a munka és a tőke szervesen egybekapcsolódik. A nagyobb hatékonyság érdekében a tőkének erőltetnie kell a tárgyi és a tudástőke megújított felhalmozását, aminek működtetéséhez viszont megújított munkaerő-állományra van szüksége. Erről beszélt Piketty is, amikor kutatási céljainak ismertetésekor a tudás fejlesztésének központi szerepét hangsúlyozta.

Ebből két dolog szervesen következik:

1. A tudástőke fejlesztése nélkül a fizikai tőke sem fejleszthető.
2. A fizikai tőke fejlesztése nem hatékony a munkavállalók tudástőke-hordozó képességének fejlesztése nélkül.

Itt vissza kell utalnunk a *11. ábrára*. Az 1–2. kihívásnak a V4-országok azért tudtak megfelelni, mert a tárgyi tőke kívülről jött külföldi működőtőke formájában, a tudástőke szintén, és a munkavállalók felkészültsége a gyári (*factory*) gazdaságok követelményeinek megfelelt. A 3. kihívásnak azonban összehasonlíthatatlanul nagyobbak a nemzeti tudástőkével szembeni követelményei, és ehhez a munkaerő-állomány jelenlegi felkészültsége sem elégséges.

Ahhoz, hogy a munkaerő a magasabb tudástőke-hordozó képességét megszerze, vagy azt a képességet, amivel rendelkezik, megnövelhesse, előbb meg kell emelni a munkabéreket, ami szükséges a munkaerő magasabb szintű kiképzéséhez, továbbképzéséhez, illetve elvándorlásának megakadályozásához. Ez a logika épp a termelékenység emelése érdekében feltételezi, hogy előbb béreket kell emelni

²⁴ A tudástőke önmagában nem új fogalom. Rendkívül széles körben használják különböző tartalommal. *Piketty* például egészen másként értelmezi, mint mi.

²⁵ A *Big Five*, majd a *Big Four* típusú tudásvállalatok nagyon jelentős eredményeket értek el a tudástőke általuk való tulajdonolhatóságának növelésében, de a teljes tulajdonolhatóságot, akármennyi pénzt költöttek is erre, sohasem tudták megteremteni.

ahhoz, hogy a termelékenység nőjön. A termelékenység és a bérnövelés fokozásának determinisztikus felfogása esetén erre a lépésre nincs mód, de mint láttuk, ez a kapcsolat nem determinisztikus.

A bérek termelékenységtől független emelése azt a félelmet kelti, hogy a teljesítménynövekedés elmarad, a többletbér-kiáramlás pedig inflációs felhajtóerővé válik. A félelem jogos, de ennek elkerülésére:

- a béremelésre rendelkezésre álló forrásoknak csak egy kisebb hányadát kell teljesítményektől független fix jövedelemként vagy minimálbérként biztosítani, és
- nagyobb mértékben kell növelni azokat a bérjellegű juttatásokat, amelyek garantáltan növelik a munkaerő minőségét és tudáshordozó képességét (oktatás, egészségügy, tömegközlekedés, lakhatási és családtámogatás, kulturális juttatások stb.).

Ha az emberitőke-beruházások jogosságát elismerjük, akkor ugyanazokkal a problémákkal kerülünk szembe, mint az anyagi beruházások esetén. Aki csak akkor fektet be, amikor garantált a haszon, az előbb-utóbb nehézségek elé néz, mert a garantált haszon már nem jelentős. A befektetések zömét várakozásokra alapozzák, és a nagyobb hozam érdekében vállalják az ezzel kapcsolatos kockázatokat. Nincs ez másként az emberitőke-beruházások esetén sem.

Végül is nem szabad a tőke–munka kapcsolatot csak a munkavállalói kompenzációk alapján mérni. Az is a munkának juttatott érték, ami a munkavállalói kompenzációkon felül a munkához kerül. A munka–tőke kapcsolat mérése itt válik igazán bonyolulttá. Vajon egy képzett munkaerő haszna kié? A munkáé vagy a tőkée? 2000 és 2015 között a magyarországi kormányzatok azzal próbálták növelni a tőke részarányát a hozzáadott értéken belül, hogy a munka közterheit csökkentették. Formálisan tehát a tőke részaránya nőtt. Közben az ellátórendszerek fejlesztése és fenntartása megnehezült, és azt egyre több tőkét terhelő különadóval kellett biztosítani. Valóban nyert ezzel a tőke? Milyen mértékben sérült a tőke versenyképessége?

A tőke–munka kapcsolat a függő piacgazdasági (V4) modellben, e modell kapitalizmusváltozata, illetve rendszerproblémái

A termelési tényezők itt vázolt fejlesztését nem szabad csak a tőke–munka arányának megváltoztatására alapozni. Alacsony növekedési ütem esetén a források elosztásánál nem az a legjobb megoldás, ha másoktól elveszünk. Fontosabb a tőke–munka osztozkodás forrásainak megnövelése, ami a V4-féle kapitalizmusváltozat legsúlyosabb problémáira irányítja a figyelmet.

A munka felértékelődése – mint láttuk – a V4 gazdasági modelljének kiépülése során is jelentős volt. A felértékelődés mértékét azonban minden bizonnyal csökkentette, hogy a magyar gazdaság a termelési értékláncok kevésbé tudásigényes tevékenységeire állt rá. Mi hajtja fel a magyar béreket? Részben maguk a multinacionális vállalatok, amelyek a maguk munkabiztonságának és versenyképességi előnyeiknek megteremtéséért nagyobb béreket fizetnek, mint a magyar vállalatok, másrészt a külföld, amely a magasabb béreivel nem csekély foglalkoztatotti létszámot szív el a magyar

gazdaságból. A multinacionális vállalatok által fizetett bérek viszont sohasem lesznek olyan magasak, mint az anyaországaik bérei, hisz ez ennek a modellnek a megszűntét jelentené. Ez a magyarázata annak, hogy a V4- és a kelet-európai országok következetesen egy alacsonyabb és egymáshoz konvergáló tőke-munka arányra állnak be. Ennek korrekciója csak annak függvényében lehetséges, ahogy ezek az országok feljebb lépnek (*upgrade*) az ellátási láncokban. Belátható, hogy a tőke-munka arány romlása Magyarországon nemcsak a korábbi, fenntarthatatlanul magas részarány korrekciója miatt csökkent, hanem abban jelentős mértékben a Kelet-Európában kialakult V4 kapitalizmusvariáció is szerepet játszott, aminek meghaladása többek között az optimális tőke-munka osztozkodásnak is feltétele.

Egy olyan társadalom, mely a másokhoz képest alacsonyabb bérszintjére épít, mint tartós komparatív előnyre, nehézségek elé néz, ha a bérszínvonalát és ezzel a munka részarányát a munkaerő hatékonyabbá tétele érdekében a fejlettebb országok bérszínvonalához, illetve munkarészarányához kívánja közelíteni. Egy ilyen növekedési modellben mindig korlátozott az ösztönzés a fejlett országokban kialakuló, fenntartható tőke-munka részarányok elérésére.

Egy olyan társadalom, amely a fejlesztéseket és az értékesítéseket – az értékláncok jövedelmezőbb területeit – átengedi más országoknak, bajba kerül, ha a reálbéreit hasonló ütemben akarja növelni, mint a fejlett országok, hisz ott lesz a legalacsonyabb a jövedelmezősége, ahol a legnagyobb lesz a termelékenysége: a gyártásban. A hasonló társadalmaknak kevésbé keletkezik elegendő forrásuk ahhoz, hogy a reálbéreiket a reálbérek nemzetközi színvonalához és növekedési üteméhez igazítsák.

Ráadásul a gyártási jövedelem csak néhány régióban termelődik meg. A többi régió felzárkóztatása így költségvetési feladattá válik, ami mögött nem lesz termelékenység.

Egy ilyen társadalomban az összeszerelő munkára épülő működési modellt folyamatosan vissza kell szorítani, és helyzetünket az ellátási láncokban folyamatosan feljebb kell hozni. Ellenkező esetben a munka részaránya alacsony marad, és a reálbér növekedése lelassul, esetleg a reálbér-növekedés lehetősége is megszűnik, ami előbbutóbb társadalmi feszültségek forrásává válik.

Az alacsony bérek komparatív előnyére és a gyártási ágazatok alacsonyabb befektetési kötelezettségeire építő társadalomban csak akkor keletkezik forrás a reálbérek kellő ütemű növelésére, ha a meglévő erőforrásait olyan hatékony nemzeti projektekre koncentrálja, amelyekkel magas jövedelmezőségű fejlesztésekre, ezekben magas tudáshordozó képességű és ezért nagy jövedelmű munkavállalók megfizetésére lesz képes, és ezzel a béreket a multinacionális vállalatok béreihez közelíti, netalán azok felé emeli, és így felfelé korrigálja a munka hányadát a GDP elosztásában. Itt azonban fontos, hogy szűkös erőforrásainkat valóban hatékony projektekre költjük, olyanokra, amelyek belátható időn belül valós hozamokat eredményeznek. Az alacsony hatékonyságú projektek elégtelen hozama lefékezi az upgrading folyamatokat.

Mindezekre a rendszerproblémákra ráépül számos átmeneti nehézség, a társadalmi fejlődés néhány neuralgikus jelensége, melyek leginkább az elhalasztott fejlesztésekben jelentkeznek. Ennek legfontosabb területei az

- oktatás,
- egészségügy,

- bizonyos közlekedési ágazatok,
- digitalizáció, energiahatékonyság,
- a nyugdíjrendszer fenntarthatóságának biztosítása,
- a deprivált társadalmi rétegek helyzetének kezelése stb.

Ezen alrendszerek fejlesztésében és működtetésében gyakran a hosszú távú szempontok háttérbe szorulása figyelhető meg, és tetten érhető mindennek növekedést és versenyképességet gátló hatása. Ezeket a tartós problémákat súlyosbítják az olyan külső jelenségek, mint az orosz–ukrán háború és a fejlett országok növekedési gondjai.

Következtetések

A háttérben meghúzódó alapkérdés az, hogy létrejött-e Magyarországon egy olyan kapitalizmusváltozat, amely egy fenntartható tőke–munka viszony kialakításához megfelelő háttérrel teremt. Ezt a részarányt egy V4-modellben nem lehet érdemben korrigálni. Egy olyan gazdasági modell, amely

- versenyképességét döntően az alacsony adókra és bérekre építi,
- nem koncentrálna a nemzeti termelékenység átfogó növelésére és ezzel párhuzamosan a kereslet megemelésére,
- nem koncentrálna a termelőerők fejlesztésére a bérnöveléseken keresztül, nem tudja beállítani a fejlett országokra jellemző tőke–munka arányokat.

A rendszerváltás visszahozta a kapitalizmust, de nem annak legjobb változatát restaurálta. Ennek kialakítása változatlanul feladat, és nem várható csak a szerves fejlődéstől.

A tőke–munka arány kontrollálható. Nem egy végzet! Alakulása jelentős mértékben függ a nemzeti stratégiától és azon belül főleg a termelési tényezők fejlesztésének stratégiájától. Ha a termelési tényezők fenntartható fejlesztése a cél, akkor a két termelési tényező együttesének fejlesztésével lehet kezelni a kialakuló problémákat.

A termelési tényezők fenntartható fejlődése a tudástársadalom kiépítését követeli meg. Ettől függ a munka részarányának a fejlett országok részarányához való felemelése. A V4-modell esetén viszont a munkaerő fejlődése lassabb lesz, mint egy tudástársadalom kiépítése esetén, ami előbb–utóbb a nemzeti tőke növekedését is lefékezi.

Hivatkozások

- ALLEN, R. C. [2009]: Engels' pause: Technical Change, Capital Accumulation, and Inequality in the British Industrial Revolution. *Explorations in Economic History*, Vol. 46. No. 4. 418–435. o. <https://doi.org/10.1016/j.eeh.2009.04.004>.
- ARTNER ANNAMÁRIA [2014]: Tőke, munka és válság a globalizáció korában. Akadémiai Kiadó, Budapest.

- AUTOR, D.–SALOMONS, A. [2018]: Is Automation Labor-Displacing? Productivity Growths, Employment, and the Labor Share. NBER Working Paper, No. 24871. <http://www.nber.org/papers/w24871>.
- BALDWIN, R. [2016]: The Great Convergence. Information Technology and the New Globalization. The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, MA–London.
- BODA GYÖRGY–KISS FERENC–LÁNCZ GÁBOR–THÉK REGINA [2024]: Sodródásból feljebb lépés. Tudásalapú versenyképesség. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- CSABA LÁSZLÓ [2018]: Az intézményi gazdaságtan és a főáram. Közgazdasági Szemle, 65. évf. 1. sz. 1–23. o. <https://doi.org/10.18414/ksz.2018.1.1>.
- CSABA LÁSZLÓ [2021]: Az illiberalizmus élve boncolása. Gondolatok Magyar Bálint és Madlovics Bálint kötete kapcsán. Közgazdasági Szemle, 68. évf. 6. sz. 699–704. o. <https://doi.org/10.18414/ksz.2021.6.699>.
- CSABA LÁSZLÓ [2023]: A szellem óriásának magányossága. Közgazdasági Szemle, 70. évf. 1. sz. 1–22. o. <https://doi.org/10.18414/ksz.2023.1.1>.
- CSATH MAGDOLNA [2019]: Közepes jövedelmi csapda vagy fejlettségi csapda és a költségvetési hatások. Pénzügyi Szemle, 64. évf. 1. sz. 29–48. o.
- CSATH MAGDOLNA [2021a]: A közepes fejlettség és a tudásvagyon kapcsolata. Magyar Tudomány, 182. évf. 4. sz. 462–473. o. <https://doi.org/10.1556/2065.182.2021.4.3>.
- CSATH MAGDOLNA [2021b]: Növekedési vagy fejlődési csapda. Hitelintézeti Szemle, 21. évf. 2. sz. 152–174. o. <https://doi.org/10.25201/HSZ.21.2.152>.
- DEDÁK ISTVÁN [2022]: Bérfelzárkózás Magyarországon – fikció vagy valóság? Közgazdasági Szemle, 69. évf. 4. sz. 425–450. o. <https://doi.org/10.18414/ksz.2022.4.425>.
- DUBAY, C.–FURTH, S. [2014]: Understanding Thomas Piketty and His Critics. Background. The Heritage Foundation, Working Paper, No. 2954. <https://www.heritage.org/report/understanding-thomas-piketty-and-his-critics>.
- ÉLTETŐ ANDREA–SASS MAGDOLNA [2021]: A kapitalizmus változatai és az ipar 4.0 a visegrádi országokban. Közgazdasági Szemle, 68. évf. 5. sz. 490–514. o. <https://doi.org/10.18414/ksz.2021.5.490>.
- ERDŐS TIBOR [2017]: Egy kis növekedélmélet – másképpen. A munka, a tőke és a technikai fejlődés parciális növekedési hatásáról. Közgazdasági Szemle, 64. évf. 5. sz. 528–545. o. <https://doi.org/10.18414/ksz.2017.5.528>.
- FARKAS BEÁTA [2015]: A kapitalizmus változatai Közép- és Kelet Európában. Köz-Gazdaság, 10. évf. 3. sz. 105–112. o.
- GRIVISON, R.–BYKOVA, A.–HANZL-WEISS, D.–HUNYA GÁBOR–KORPAR, N.–PODKAMINER, L.–STEHREER, R.–STÖLLINGER, R. [2021]: Avoiding a Trap and Embracing the Megatrends: Proposals for a New Growth Model in EU-CEE. Wiener Institut für Internationale Wirtschaftsvergleiche, WIIW Research Report, No. 458.
- GYÖRFFY DÓRA [2023]: Iparpolitika és akkumulátorgyártás Magyarországon és Svédországban. Közgazdasági Szemle, 70. évf. 3. sz. 245–273. o. <https://doi.org/10.18414/ksz.2023.3.245>.
- HALL, P. A.–SOSKICE, D. (szerk.) [2001]: Varieties of Capitalism. The Institutional Foundations of Comparative Advantage. Oxford University Press, Oxford.
- KAPÁS JUDIT [2013]: Institutional and developmental paths differences among developed countries: the varieties of capitalism. A literature review. Megjelent: *Makó Csaba–Polónyi István–Szanyi Miklós* (szerk.): Organizational Innovation and Knowledge Development: Institutions, Methodological Foundations and Empirical Evidences. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 18–44. o.

- KÓNYA ISTVÁN–KREKÓ JUDIT–OBLATH GÁBOR [2021]: A bérhányad alakulása Magyarországon és Európában. *Közgazdasági Szemle*, 68. évf. 9. sz. 1021–1054. o. <https://doi.org/10.18414/ksz.2021.10.1021>.
- KORNAI JÁNOS [2015]: Milyen is hát a tőke a 21. században? Megjegyzések Piketty könyvéhez. *Közgazdasági Szemle*, 62. évf. 8. sz. 909–942. o. <https://doi.org/10.18414/ksz.2015.9.909>.
- KUZNETS, S. [1955]: Economic Growth and Income Inequality. *The American Economic Review*, Vol. 45. No. 1. 1–28. o.
- MARX, K. [1867/1949]: A tőke. I. kötet. Szikra Könyvkiadó, Budapest.
- MEDVEGYEV PÉTER [2015]: Nagyobb kockázat, nagyobb növekedési ütem – kockázat nélkül nincs növekedés! Hozzászólás Thomas Piketty A tőke a 21. században című könyvéhez. *Közgazdasági Szemle*, 67. évf. 9. sz. 943–951. o. <https://doi.org/10.18414/ksz.2015.9.943>.
- MELLÁR TAMÁS [2018]: Jövedelmi és termelési elszámolás makrogazdasági megközelítésben. *Közgazdasági Szemle*, 65. évf. 7–8. sz. 810–830. o. <https://doi.org/10.18414/ksz.2018.7-8.810>.
- NÖLKE, A.–Vliegenthart, A. [2009]: Enlarging the Varieties of Capitalism. The Emergence of Dependent Market Economies in East Central Europe. *World Politics*, Vol. 61. No. 4. 670–702. o. <https://doi.org/10.1017/S0043887109990098>.
- NÖLKE, A.–BRINK, T.–CLAAR, S.–MAY, C. [2015]: Domestic Structures, Foreign Economic Policies and Global Economic Order. Implications from the Rise of Large Emerging Economies. *European Journal of International Relations*, Vol. 21. No. 3. 538–567. o. <https://doi.org/10.1177/1354066114553682>.
- NÖLKE, A.–BRINK, T.–MAY, C.–CLAAR, S. [2020]: State-permeated Capitalism in Large Emerging Economies. Routledge, New York.
- OBLATH GÁBOR [2014]: Felzárkóztak az árak és lemaradtak a bérek? Tévhitek, tények és közgazdasági összefüggések. *Statistikai Szemle*, 92. évf. 8–9. sz. 745–765. o.
- PALÁNKAI TIBOR [2016]: Gondolatok egy nagy hatású könyvhöz? *Közgazdasági Szemle*, 63. évf. 2. sz. 209–221. o. <https://doi.org/10.18414/ksz.2016.2.209>.
- PIKETTY, T. [2013/2015]: A tőke a 21. században. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- POGÁTSA ZOLTÁN [2016]: Magyarország politikai gazdaságtana. Az északi modell esélyei. Osiris Kiadó, Budapest.
- SCHNEIDER, B. R.–SOSKICE, D. [2009]: Inequality in Developed Countries and Latin America. Coordinated, Liberal and Hierarchical Systems. *Economy and Society*, Vol. 38 No. 1. 17–52. o. <https://doi.org/10.1080/03085140802560496>.
- STÖLLINGER, R. [2019]: Functional Specialisation in Global Value Chains and the Middle-Income Trap. WIIW Research Report, No. 441.
- SZALAI ERZSÉBET [2024]: Mi a munka és mi a kapitalizmus? Napvilág Kiadó, Budapest.
- SZALAVETZ ANDREA [2019]: Globális értékláncok, szakosodás és feljebb lépés. Magyarországi feldolgozóipari leányvállalatok tapasztalatai. Napvilág Kiadó, Budapest.
- SZELÉNYI IVÁN [2015]: Thomas Piketty: A tőke a 21. században. *BUKSZ*, 27. évf. 1. sz. 80–84. o.
- SZELÉNYI IVÁN–MIHÁLYI PÉTER [2019]: Tanulmányok az illiberális posztkommunista kapitalizmusról. Corvina Könyvkiadó, Budapest.
- WALLERSTEIN, I. [2010]: Bevezetés a vilárendszer-elméletbe. L'Harmattan Kiadó, Budapest.
- WEA [2014]: Special Issue on Piketty's Capital. World Economics Association, *Real-World Economics Review*, No. 69. Október 7. <https://crisisobs.gr/en/2014/10/real-world-economics-review-special-issue-on-piketlys-capital>.